

székely

indulóval kar

szerkesztése

3179

KOLOZSVÁRI ÉRTEKEZÉSEK
A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL

3. SZ.

AZ ELSŐ ÁLLAMI EGYENES ADÓ ELMÉLETE

IRTA

DR. ERDELYI LÁSZLÓ

KOLOZSVÁR,
SZENT BONAVENTURA KÖNYVNYOMDA NYOMÁSA
1912.

Jog- és Államtudományi kar
könyvtárának szervezete
Beltári szám: 3179

KOLOZSVÁRI ÉRTEKEZÉSEK

A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL

3. SZ.

AZ ELSŐ ÁLLAMI EGYENES ADÓ ELMÉLETE

IRTA

DR. ERDÉLYI LÁSZLÓ

KOLOZSVÁR,

SZENT BONAVENTURA KÖNYVNYOMDA NYOMÁSA

1912.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Jog- és Közigazgatás-tudományi Kar Könyvtára

Lelt. napló: Vla Lsz. 17013

csoport: _____ szám. _____

XB 137919

A TISZAI V. EGYETEM KERÜLET
MISKOLCI SZÁLLÁS-ÉRTÉKELÉSI
KÖNYVTÁRA

~~13254~~

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000849715

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

Lelt. napló sz.: 18562/1

Az első állami egyenes adó elmélete.

Ujabban két fiatal magyar historikus keltett e téren nagy érdeklődést és aratott elismerést.¹ Eckhart sikere és felfogása erősen hatott Hómanra, a ki aztán az európai primitív adójelenségek tárgyalásánál elsőrendű jelentőséget tulajdonít a magyar történeti források adótörténeti adatainak, nevezetesen Kálmán király törvényeinek.

Az adókérdéssel kapcsolatban nagyon érdekes társadalomtörténeti vonatkozások, következtetések vetődnek felszínre, a melyek könnyen közkeletűekké válhatnak. De nem árt egy kis óvatosság. Hóman szerint „a nyugati országok történeti emlékeiben csak halvány körvonalait látjuk a kezdetleges állami egyenes adóknak”.² S ha ez így van Európa nyugati felében, a hol tömérdek törvény és oklevél van már kiadva azon korig, a mikor nálunk még csak néhány oklevél és törvény nyújt alapot a történeti következtetésekre; s ha tudjuk, hogy Nyugateurópa a patrimonialis, feudális és absolut állami fejlődésfolyamaton teljesebben és jóval korábban kezdődőleg ment át, mint Magyarország: akkor bizonyára merésznek vagy roppant jelentősnek kell tartanunk az állami egyenes rendes adónak oly korai s oly világos jelentkezését, a milyent nálunk történettudósaink s főleg Hóman föltételeznek és vitatnak.

¹ *Eckhart Ferenc*: A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig Arad 1908. 106 l. *Hóman Bálint*: Az első állami egyenes adó. Történeti Szemle. 1912. 161—184. l.

² Tört. Szemle. 1912. 168. l.

A koráig fölhalmozódott és szétszórt történeti adatoknak, elméleteknek leggondosabb gyűjtője, Kerékgyártó Árpád Jászay Pállal szemben azt vitatja, hogy a dénáradót nem Kálmán király hozta be, hanem Szent István, de arról egyik sem kételkedett, hogy a Kálmán törvényeiben szabályozott dénárszedés valóságos adó volt, a melyet az urak és nemesek kivételével mindenki fizetett. Kerékgyártó a pécsváradi apátság alapítólevelére és krónikáinkra alapítja felfogását, mert ezen források már Kálmán királysága előtt is emlegetik azt az adót.¹ Jogtörténétírók szintén habozás nélkül elfogadják a dénárszedésnek „első egyenes adó” jellegét.²

Eckhart az „országos általános adók” egész rendszerét sorolja föl, a mely adók szerint a királynak az egész ország földjéhez való jogából erednek s kétfélék: rendesek, vagyis évről-évre szedett adók és rendkívüliek. Rendesek a füstpénz, a nehezék, a csebrek, ökrök, sertéstized, a *tized huszada*. (Id. m. 3. l.) Ez utolsót azonban kétségtelenül törölni kell az adók közül, mert a tized huszada vagyis a termés $\frac{1}{200}$ része nem adó, hanem illeték, a melyet a tizedszedők az őket kísérő és támogató királyi ispáni poroszlóknak (Sz. László I. 40. t.-c.) fizettek, mint az aranybulla mondja: a király lovainak, „equis nostris” (1222. 21. t.-c.), mert a király lovasaiból, a megye várának lovas őrségéből került ki a tizedszedőket kísérő poroszló és az esetleg szükséges karhatalom a tizedszedés támogatására, biztosítására.

¹ *Kerékgyártó*: A műveltség fejlődése Magyarországon. Bpest. 1880. 406. l. Tudvalevő azonban, hogy krónikáink későbbi szerkesztése későbbi adatokat és felfogást kevert a korábbi adatok közé. A pécsváradi alapítólevél hamis, kései voltára már ismételten rámutattam. (Pannonh. Rendtört. I. 79, 104, 537. VII. 505. VIII. 243, 244 l.) A XIII. századnál nem régiek benne: az apátság összes birtokaira kiterjedő tizedmentesség, a mitra és gyűrű viselésére szóló jog, az apátság népeit illető bírói kiváltság. Legfőlebb a mitra és gyűrű használata nyulhat vissza a XII. századba, de semmiképen sem a XI.-be.

² *Földes Béla*: Államháztartástan. 1900. 12. l. *Hegedüs L.*: Közgazdasági Szemle. 1900. 194, 202. l. stb.

A felsorolt országos adókat részint természetben szedték, részint pénzben.

1. A természetbeli adók közt Eckhart első helyen tárgyalja a *csöböradót*, a melynek latin nevei: chybriones vagy collecta chybrionum, acones, magyarul csebrek, cseberszedés, akók. Cseber vagy akó ugyanaz az ürmérték = 10 veder (hydria) vagy köböl = 30 pint = 60 itcze,¹ a melylyel gabonát és folyadékot mérték.

Igaz-e, hogy a csöbröket országos királyi, állami adóként szedték eredetileg az összes szőlők terméséből? Lássuk közelebbről Eckhartnak teljességre törekvő összes adatait.

Domokos bán 1194-ben III. Béla király és a pápa beleegyezésével cisterciták számára monostort alapít, Sz. Mária magashegyi monostorát,² a melyet utóbb Domokos fiáról Borsról Borsmonostorának neveztek el. Néhány évvel utóbb Imre király megparancsolja Sopronvár összes ispánjainak (!), hogy a szentmáriahegyi apát és szerzeteseinek szőleiből ne szedjenek csebreket, mert az szabad birtok (possessio libera) és birtokosai, Dénes ispán és Florentin s maga Domokos bán, ki azt a földet az egyháznak és szerzeteseinek átadta, eddig nem fizették a csebreket.³ A tilalmat megújítja később Gyula nádor, soproni ispán, a soproni vár cseberszedőihez intézett rendeletében.⁴

A király és a kalocsai érsek egy lovagja (miles) a szentmáriahegyi monostorban „Domokos bán szerzeteseinek” — tehát az alapítás idejéhez közel, a mikor talán Domokos még élt, 1200 táján — három majorságot hagy

¹ Pannonh. Rendtört. X. 148. l. 2. jegyz.

² Wenzel Árp. Uj Okmt. XI. 57 l.

³ Sopron vm. tört. Oklt. l. 4. l. Ezen oklevél némely kifejezése különös: nec ab antiquo prorsus recipi permittatis — hogy *Sopron vár ispánjai régtől fogva (!) ne engedjék szedni a csebreket*: possessores eiusdem predii — tehát az *apátság földje, szőleje mind egy predium* volna, holott maga Domokos bán alapítólevelében nyolc prediumot említ. A *birói kiváltság* is korainak látszik a XIII. század legelején. A *vásáradományozás* egyszerre két faluban szintén.

⁴ 1224. Wenzel XI. 176. l.

(tria allodia integra), feleségének és gyermekeinek pedig egyebek közt kilenc locsmáni szőlőt, a melyek csöbröket fizetnek (t. i. neki, a birtokosnak és örököseinek) és három locsmáni szőlőt, a melyeket maga művelt,¹ a melyeknek tehát minden termése az övé. Ez utóbbi három szőlő házi kezelésben volt, a kilenc előbbi szőlő meg bérbe volt adva a termés valamely hányadáért. Királynak járó csebrekről itt szó sincs.

Nincs szó a királyról akkor sem, a mikor a veszprémi káptalan előtt eladnak egy birtokot négy szőlővel, erdőkkel, csöbrökkel, a melyeket mindenegyves ama földön fekvő szőlő után „de patrie consuetudine” kell adni.² A patrie consuetudine itt nem országos szokást fejez ki, hanem ama vidék szokását. A patria jelentése régi emlékeinkben eredetileg szülőföld, aztán vidék, s más országgal szemben az egész ország, mint haza. Nem valószínű, hogy mikor oláhi János fia Gógán és szeböcskai Bulcs fia Gyula szőlőket adnak el Hahót ispánnak s meg akarják jelölni az adásvétel tárgyát tevő szőlők bérjövödelmét, a csöbröket,³ hogy akkor az egész ország szokását keresik, s nem inkább azt, hogy mit szoktak jövedelmezni a szőlők Lendva vidékén, Zala vármegyében, ahol az eladás történt. S mikor Hahót ispán két oláhi birtokostól szőlőket vett azon vidék szokása szerint járó csebrekkel, akkor bizonyára nem királynak járó adót vett, hanem oly szőlőjövödelmet, a milyen minden szőlőbirtokosnak járt, ha szőlejét nem maga művelte, hanem haszonbérbe adta másoknak.

A királynak mint földbirtokosnak szintén voltak szőlei a saját udvarához és váraihoz tartozó területeken. E szőlőket csöbörjövödelmeikkel eladományozhatta, vagy ha birtokokat,

¹ Fejér III 2. 463. l.

² Wenzel VII. 17. l. 1236. Eckhart id. m. 5. l.

³ Talán épen a csöbrök nagyságát akarták jelezni. A csöbör Zala vm.-ben 30 pintes, Somogyban 40 pintes volt. Magy. Gazdaságtört. Szemle 1905. 214, 215. l. Valószínűleg a vidék szokásával akarták jelezni azt is, hogy a szőlőtermésnek hányadrészét szokták ott megkapni haszonbérül a szőlőbirtokosok szőlőműveseiktől vagy bérlőiktől.

falvakat adományozott, az ott levő szőlők jövedelmét fönntart-hatta magának addig, míg neki tetszett. A várak területein, birtokain levő szőlők jövedelmét más várjövedelmekhez hasonlóan a várispánok szedették be és kétharmadot minden várjövedelemből be kellett szolgáltatniok a királynak. Hogy ezt a kétharmadot el ne vonják a királytól, erről intézkedik az aranybulla 1222. évi 29. törvénycikkelye. Ez sem szól tehát királyi országos adóról, hanem a király földesuri jövedelmeiről, mikor az oklevél csöbröket említ.

Imre király és II. András bőkezű adományokat tettek a jeruzsálemi ispotályos háznak, a johannitáknak. IV. Béla már mint ifjabb király atyja beleegyezésével 1228-tól kezdve s azután is, mikor önállóan uralkodott, a királyi örökségek-ből, várjavakból és jövedelmekből tett könnyelmű és fölös-leges adományokat visszaszedte. Visszaszedte a johannitáktól is, de 1238-ban visszaadta nekik s kijelentette, hogy a jeruzsálemi ispotályos ház a maga szőlőiről ezen ország-ban ne tartozzék csebreket adni.¹ Az ifjú király tehát visszaszedte azt, a mit egy új jogi elmélet alapján elidege-níthetlen királyi örökségnek vélt, s visszaadta, a mit királyi elődei a magukéból adtak. Egy szó sincs arról, hogy az említett királyok országos királyi, állami adó alól adtak itt mentességet, a mikor a szőlők cseberjövedelmét átengedték a johannitáknak.

A somogyvári bencés apátságnak egyik kápolnája földjén, a pécsi egyházmegye határszélén is történt II. András király idejében cseberjövedelem-lefoglalás. E miatt peres eljárás indult meg, a melynek folyamán kitünt, hogy ama szőlőket, a melyeknek csebreit a király — valószínű-leg András megbízásából Béla — lefoglalta, nem a király adta, hanem maga az apátság telepítette. A király elismerte, hogy a csebrek ott neki nem járnak s nem is jártak soha. Ezt a nyilatkozatot a pápa is tudomásul vette és jóváhagyta.²

¹ Fejér. IV 1. 107. l.

² 1240. Fejér IV 1. 188. l. Eckhart ezen adatot abban is félreértette, hogy szerinte ama csebreket II. Endre a pécsi püspökségnek adta (5. l.).

Legvilágosabb adatokat nyújt a csebrekre a bélakuti apátság alapítólevele. Ezt a cistercita apátságot IV. Béla király alapítja meg (1237). Alapítóleveléből látjuk, hogy Petenden adott nyolc szőlőműves szolgaháznépet földjeikkel és öt szőlővel, a mely szőlőket a nyolc háznép egészen a saját költségén tartozik megművelni, leszüretelni és a bort a klastromba szállítani olyképen, hogy a színbort, a melyet lábbal lehet kitaposni, kapja meg az egyház, a mit pedig sajtóval nyomnak ki, az legyen a szőlőműveseké. Adott Szerémben is szőlőt, melyet a király pénzen vett meg a dombói apát földjén Mihálytól, Batez vagy Batiz tiszttól. Egyébként Béla király az összes csebreket, a melyek Nyárad földön s a bélakuti apátságnak adományozott összes többi földeken és szőlőkön — azelőtt — a királyt vagy ispánt illették, odaadta a mondott egyháznak úgy a saját szőlőiről — a melyeket t. i. az apátság házilag műveltetett — mint az ő földjén másoktól telepített szőlőkről is olyképen, hogy minden csöbörből félfertót kapjon az apátság.¹ Ezen adatokból kitűnik, hogy a petendi szőlők termésén csak az uraság és szőlőműves szolgálai osztoznak, másnak, királynak ott nem jut csöbörjövedelem. Szerémben a király pénzen vásárol szőlőt, a mi teljesen fölösleges lett volna, ha máskülönben is járna neki csöbörjövedelem minden birtokos szőlőjéből. S vajjon mennyi a szokásos csöbörjövedelem? Minden csöbör félfertója vagyis nyolcada, más szóval minden nyolcadik csöbör. Ez pedig ugyanaz a földesuri jövedelem, mint a melyet Nagy Lajos 1351. évi törvénye a püspöki tized után következő kilencedik (tized) részben állapított meg, tehát némileg csökkentett a régi nyolcadik részhez képest.

A mikor azt látjuk, hogy a király fölmenti a pesti vendégeket (1244)² vagy más királyi falu, város vendégeit, telepes lakóit a csöbrök fizetése alól, akkor sem szabad azt következtetnünk, hogy a király országos adót enged el,

¹ Wenzel VII. 28, 29, 31. l.

² Endlicher Monumenta Arpadiana 467. l.

hanem csak azt, hogy mint földesur lemond a neki, mint tulajdonosnak járó szőlőjövedelemről. Vagy intézkedhetik róla másképen is. IV. Béla pl. 1240. évi egyik oklevelében előadja,¹ hogy mikor a győri vár állapotát és tartozásait rendezte, úgy találta, hogy az ő szőlőművesei a Győr várhoz tartozó Ság, Nyul, Tarján és Écs faluban házankint egy-egy szőlőből, a melyet ők műveltek, a bortermés felét kétharmadában neki adták s egyharmadában a győri vár-ispánnak, maguknak a művelésért a termés másik felét tartották meg. Ezt a helyzetet a király irgalmasan aképen rendezi, hogy a mondott szőlőművesek minden háztól adjanak a győri vár-ispánnak húsz bolgár köből bort és Szent Mihálykor a pohárnokok ispánjának egy nehezéket.² Az oklevél itt nem használja a csöbör szót, de azért erről a jövedelemről van szó. A bolgár köből körülbelül a csöbörnek, akónak tizedrésze, annyi mint a vödör. Husz köből két csöbörnek felel meg, a mi egy kis szőlő termésének gyöngé tizedrésze, természetesen csak nagy átlagban számítva, eltekintve az egyes évek termésének nagy ingadozásaitól.

2. Másik országos természetbeli adónak mondja Eckhart a disznók makkoltatása vámját vagy a *sértéstizedet* (tributum v. decima porcorum). „A király joga — úgy mond — az erdőkre is kiterjedt s használatukért jogában állt követelni valamit, még ha el is adományozta az erdőt. A disznótized szedése ezen jogból fakadt. Országos, rendes évi adó volt, mely kiterjedt mindenkire, ki disznótenyésztéssel foglalkozott. . . . Hogy a királynak mások erdeihez is volt joga, kitünik abból, hogy disznói a nemesek erdeiben és rétjein legelhetnek, mit csak az aranybulla 22. pontja szüntetett meg”.³

Hát ez nagy félreértés. Tudni kell, hogy az aranybulla idézett pontja serviensekről szól, nem pedig nemesekről.⁴

¹ U. o. 449. l.

² Egy nehezék a márka $\frac{1}{4n}$ része = 5 dénár = kb. 5 gramm ezüst = kb. 1 korona.

³ Eckhart id. m. 9—11. l.

⁴ Jelen tárgyalásom alkalmasabb helyén majd részletesebben igazolom a nemesek és serviensek különbségét. (39. stb. l.)

A serviensek királyi várföldeken letelepült közsabadok. Ha tehát a király sertéseit a serviens falvak erdeibe is behajtották, ezen nincs mit csodálkozni. De az aranybulla korában kialakult az az elmélet, hogy a serviensek, a szegényebb közönséges szabadok is olyanok, mint a nemesek, a kiken addig a vagyonosabb, legalább középbirtokú szabadokat értették. Az iránt nem volt semmi kétség, hogy a király sertései nem legelhetnek a nemesek erdeiben. A serviensek az aranybullában kivívták, hogy ezentúl az ő erdeikben se legelhessenek a király sertései.

Miként Imre király 1200 táján a szentmáriahegyi cisterciták javára intézkedő levelében szabad birtokról szólt, a melynek szöleiből birtokosaik sohasem fizettek csöbröket, úgy beszél II. András szabad erdőkről az erdélyi Karakó, Chrapundorf és Rams falu szász vendégeinek szóló 1206. évi szabadságlevelében. E szerint ama vendégeknek biztosítja azt a szabadságot, hogy szabad erdejökben legelő sertéseikből s egyéb állataikból ne tartozzanak senkinek dézsmát vagy vámot adni.¹ A cisterciták szabad birtoka Imre levele szerint Domokos bántól és más magánbirtokosoktól származott, a szász vendégek szabad erdejét pedig bizonyára királyi erdőkből hasították ki, de szabaddá tették.

II. András a toplicai cistercita apátságnak adta az egész Gora ispánságot, kivéve a templariusok és hat nemzetség birtokait, ugyanazon jogokkal, a minőkkel előbb Tótország hercegei vagy Gora ispánjai bírták. Elsorolja a főbb jövedelmeket és szolgáltatokat is, a melyeket ő maga mint Tótország hercege a gorai ispánságból évente élvezett. Ezek közt említi, hogy „a királyi disznókat az egyház köteles egész földjéről beszedni, úgyhogy megadásuktól senki se legyen fölmentve.”² Két évvel későbbi toplicai kiváltságlevelében András király újra hangoztatja, hogy Gora vármegyének összes lakói azokat a sertéseket, a melyek a király jogához szoktak tartozni, mindörökre a toplicai

¹ Fejér III 1. 34. l. Endlicher 404. l.

² Wenzel XI. 111. l.

monostornak fizessék.¹ E szerint tehát a hegyes erdős gorai várispánság minden lakója — kivéve a templariusokat és a hat nemzetséget — sertéseinek évi szaporulatából tartozott évenként részt adni az ispán jövedelemszedőinek, s a beszedett sertések kétharmada a királyé lett vagy, ha királyi herceget állított a király Tótország élére, akkor a királyi herceget illette, egyharmada pedig megmaradt az ispánnak. A királyi sertések II. András adománya folytán tovább is beszedődtek, de már a toplicai monostor részére.

Annak bizonyosságául, hogy a királynak nemcsak udvara és várai erdeiből, hanem minden birtokos erdejéből járt a sertéstized, Eckhart hivatkozik még II. Andrásnak 1214. évi leleszi oklevelére is, a mely szerint Boleszló váci püspök, ki keresztfia vagy keresztapja volt II. Béla királynak s keresztapja IV. Bélának, sok birtokot és jövedelmet adott a leleszi premontrei prépostságnak s az ő kérésére állítja ki ezt az oklevelet a király, hogy a váci püspök adományait megerősítse és a maga részéről is megtoldja. Ezen oklevél szerint Boleszló püspök odaadja a premontrei rendnek mindazon birtokokat és jövedelmeket, a melyek örökségképen vagy királyi ajándék, főuri adomány s vétel címén az ő személyét illették. Első ily birtokul van említve maga Lelesz, a monostor helye, a melyet a püspök „második Béla királytól, Álmos herceg fiától kapott, a mikor őt a szent keresztség kutjából kiemelte.“ II. András is adott birtokot a püspöknek Gertrud királyné lelkéért. Több oly jövedelmet adott a püspök, a melyek eredetileg királyi jövedelmek voltak: a barsi vám kétharmadát; a szolnoki rév királyi részeit, a melyeket III. Béla királytól kapott, stb. A püspök kérésétől ostromolva II. András király a leleszi prépostságnak adja a sertések tizedeit, a melyeket évenként szedtek amaz egyház embereitől, odaadja oly szabadsággal, hogy ezen egyház szerzetesein kívül senki se merjen belőlük részecskét követelni.² Minő alapon szed-

¹ U. o. 118. l.

² Fejér III 1. 153—161. stb. l.

hettek a király részére sertéstizedet a leleszi egyház népeitől? Igen egyszerűen szedhettek földesuri jog alapján akkor, ha a leleszi egyház népei sertéseiket a szomszédos királyi erdőkben legeltették. Országos, királyi sertésadót a bizonytalan szöveggel igazolni nem lehet, annyival kevésbbé, minthogy ez az egész oklevél ama kor okleveleinek ismerői előtt szerkezetében és tartalmában nagyon különösnek tűnhetik föl. E szerint ugyanis Boleszló váci püspök a leleszi egyházat, hogy örök időkre biztosíthassa, negyedik Béla királynak, kit fiává fogadott, mikor őt a keresztség szent kutjából kiemelte, örökjogu tulajdonul adja, mint királyi egyházat. Megjegyzendő, hogy Béla ekkor nyolc éves kis fiú. Atyja is még csak uralma kezdetén van, s kis fiát már „Béla rex quartus“ néven említi az oklevél. A keresztapaság itt kétszer van kifejezve egészen hasonló frázissal, közel egymáshoz:

„Bele regi quarto, filio nostro, quem sibi adoptavit in filium,
quando ipsum de sacro fonte baptismatis levavit . . . contulit“ . . .

„A secundo rege Bela, filio ducis Almo, collatum,
quando eum de sacro baptismatis fonte elevavit“.¹

E két párhuzamos szöveg, a melyet a nagy oklevélben talán egy sor sem választ el egymástól, első pillanatra egyaránt Boleszló váci püspök keresztapaságát jelenti. S valóban e váci püspök életrajzírói itt zavarba jönnek. Boleszló volt-e mindkét Bélának a keresztapja? Hiszen akkor 1214-ben már valami 136 éves lett volna. Ezt a nehézséget tehát úgy kerülük meg, hogy Vak Béla királyt teszük Boleszló keresztapjává. De azért maradnak egyéb kétes dolgok is az oklevélben. Szabad vásárokat, vámokat, révet, nehezéket és szabad dénárok collectáját, két tömény deési sót, tehát 20.000 darab kőst adományoz a váci püspök Lelesznek s megszerzi neki, illetőleg a leleszi egyház népeinek örökre azt a szabadságot, hogy fölöttük bármely megyében csak a király vagy a leleszi premontreiek

¹ U. o. 155. l.

biráskodhatnak. Ily birói kiváltság divatja a bencés apátságokra nézve hitelesen csak az Árpádkor végén következett be, s ajánlatos óvakodni másutt is a korábban jelentkező efajta kiváltságoktól, mert ezek csak a királyi várszervezet fölbomlásának s a nemesi megyék, a városok, a földesuri territorialis autonómiák kialakulásának korába illenek bele.

A királyi udvar erdeiben legeltetett sertésekből a nádor, a várak erdeiben tenyésztett és hizlalt sertésekből az illető várispánok szedették be a tizedet, kétharmadrészben a király számára. Ezt a jövedelmet a király ép ügy elajándékozhatta, mint az egyes vármegyékben szedett vámokat. IV. Béla, mint ifjabb király is, sokat viasszaszedett atyja könnyelmű és fölösleges adományaiából. De a mit elszedett, 1238-ban a jeruzsálemi ispotályos háznak visszaadta és meghagyta, hogy „senki se merje az ország nádorának és várispánoknak járó sertésvámot vagy tizedet szedni a föntmondott háztól vagy jobbágyaitól vagy népeitől egész országunkban, hanem akarjuk — úgymond — hogy maga a ház szedje a sertések tizedeit vagy vámjait a maga jobbágyaitól és küldje el a szegénység javára a tengeren túl, s nemkülönben hogy a mondott ház sertései jár hassanak és legelhessenek a várak erdeiben, a hol más sertések a környékről — de provincia, a megyéből? — vámért járhatnak.”¹

3. Az úgynevezett *ököradóval*, mint országos rendes adóval nem igen kell foglalkoznunk, mert Eckhart szerint erre „adataink nincsenek. Csak az aranybulla 29. pontja említi mint várjövédelmet . . . 1222-n túl nevével nem találkozunk.” (12. l.) A székelyek ököradója ajándék volt a király trónralépésekor és királyfi születésekor. De a földesuri jelleg még e rendkívüli ajándéknál is szembeötlő, mert a székelyek királyi földre kitelepített határőrök voltak, sokban hasonlóak a királyi várőrökhöz. A székely ököradóhoz hasonló ajándékot a pannonhalmi apátság négy somogyi faluja is adott földesuraságának: apátujításakor tartoztak adni egy félmárkaérfő tulkot, s ispánjuk ujításakor egy

¹ Fejér IV. 1. 107. l.

fertót, negyedmárkát.¹ A királyi udvar és várak földjein élő népek kezdetben gyakran, talán évenként is szolgáltatottak ökröket a várispán útján királyi földesuruknak,² a ki ezenfelül rendesen megkapta a várakba Szent Mihály-napig összehajtott és ki nem váltott bitang, kóbor marhák kétharmadát.³ De szabad birtokosok a saját földjükről nem tartoztak a királynak rendes ököradóval.

4. Az országos, rendes évi adók föltételezésében legbiztosabbnak látszott a *szabad dénárok vagy füstpénz* (denarii liberi v. liberorum, fumarii) ügye, a melyet Eckhart szerint a személyökre nézve szabad emberek, kik más földjén éltek, személyes szabadságuk díja, váltságaként fizettek és szedték a nemesek és egyházak jószágain is, hacsak ezek külön kiváltsággal fölmentést nem nyertek.⁴

Ha csakugyan szedték a szabad dénárokat a király részére évenként és egyházak jószágain még ott is, a hol a jószágok nem királyi adományból eredtek: akkor el kell hinnünk, hogy a szabad dénárok nevű füstpénz valóban országos rendes királyi vagy állami adó volt. A királytól adományozott területeket azért vesszük ki, mert az adományozásnál a király továbbra is fönn tarthatta magának korábbi készpénzjövedelmeit a nélkül, hogy megváltoztatta volna e jövedelmek eredeti földesuri jellegét, ily esetben t. i. az eladományozott faluban a készpénzfizető házakat továbbra is megtartotta mintegy a saját földesuri joga alatt.

Lássuk tehát a dénárszedésre vonatkozó adatokat közelebbről. A Kálmán-féle törvények vitás értelmezését hagyjuk utoljára.

Legkorábbinak látszó adatot nyújt a szabad dénár szedésére egy 1193. évvel keltezett oklevél, a mely szerint

¹ Pannonh. Rendtört. I. 318. 767. l.

² A pannonhalmi monostor minden faluja adott évenként egy harmadfű tulkot uraságának Szent Márton ünnepére s egyet az apát megszállása címén még akkor is, ha látogatása a faluban elmaradt. U. o. 679, 772. l. 1226. 1237.

³ Szent László III. 13. 20. tc.

⁴ Eckhart id. m. 14. 15. l.

III. Béla anyja a fejevári johannita új monostornak adományoz egyszerre ötvenöt birtokot, köztük mindjárt legelől Ujudvart és Csergót, s maga Béla király neki adja e két külön körülhatárolt, tehát magukban véve zárt területet tevő birtok szabad dénárait hatvan márka erejéig, úgyhogy az ezen összeget meghaladó dénárookra a király fönttartja a maga és utódainak rendelkező jogát.¹ Ez az adat nem bizonyítja, hogy szabad birtokon is fizették a királynak a dénárokat. Egyébként amaz oklevélben nem igen lehet bizni. A két megnevezett birtokot a tenger mellé helyezi (*iuxta mare*, 284, 285. l.), holott az első Nagykanizsánál fekszik Zalában, a másik pedig Somogyban levő község. A mások birtokaival körülvett és határjelekkel körülrzárt két birtok hatvan márkányi dénárjövédelmé hihetlenül nagy.² S alig hihető, hogy egy új szerzetesház mindjárt ötvenöt birtokot kapjon, a melyek közt csupán két birtokon 1800 szabad bérlő család lakott volna.

Imre király Benedek vajdának érdemeiért odaadta Marton falvát, 1202-ben pedig beleegyezett, hogy ezen falut a vajda Bojóttal együtt hitbérül adja feleségének Totának szabad rendelkező joggal. Mivel pedig Tota Konstancia királyné szolgálata kedvéért hagyta el szülőhazáját Aragoniát s idejött a királyné kérésére, Imre király Marton falván a fiscusnak járó összes jövedelmeket, t. i. a szabad dénárokat és nehezekeket s a csebreket is örökre odaadta Totának. Imre ezen oklevelét II. András 1221. évi átiratában ismerjük, a mely átirólevél elmondja, hogy Korlát fia Benedek herceg (!) Imre király aranypecsétes levele után akkor is nagy érdemeket szerzett, a mikor András király került az uralomra; de mert utóbb súlyos okok merültek föl ellene, a király száműzte őt s összes birtokaitól megfosztotta. Tota úrnő részére azonban, ki Konstancia királyné

¹ Fejér II. 289. l. *liberos denarios de Quuduor et Thergon, qui ad ius regale pertinebant*... A két helynév Vyuduor- és Chergou-ból van eltorzítva a rossz szövegkiadásban.

² 60 márka = 60×240 dénár = 14400 dénár; egy házra 8 dénárt számítva 1800 házat kapunk. Ma félelnyi ház sincs Ujudvaron és Csurgón.

távozása után az ő felesége körében is hűséges szolgálatot teljesített, férjének elkobzott s idegen kézre adott birtokait kéréssel és pénzzel visszaszerezte s Imre király átírt, megerősített oklevele alapján visszaadta.¹ — Ez esetben ismét királyi adománybirtokon fönntartott királyi jövedelmekről van szó, a melyek az adománybirtok jövedelmeinek csupán csekély részét teheték készpénzben és borban, s a király ezekről is hamarosan lemondott. Érdekes itt Benedek vajdának szokatlan „herceg” címe s az, hogy a szabad dénárok mellett már a nehezekek is szerepelnek. Imre királynak itt átírt 1202. évi oklevele összehasonlítva ugyanazon királynak az esztergomi káptalan részére ugyanazon évben kiadott oklevelével, kezdő és befejező részében többszörös eltéréseket mutat, a melyek párhuzamba állítva a következők:

Rame Bulgarieque rex	Servie Rameque rex
Saul Colocensi archiepiscopo	Joanne Colocensi archiepiscopo
Myke palatino et Bichor. comite	Benedicto palatino et Bichor. com.
Benedicto Bachiensis comite	Ipocho Bachiensis comite
Both Musuniensis comite ²	Mauro Musuniensis comite.

A teljes bizalmatlanságra talán nem elegendők ezek az eltérések, de elegendők arra, hogy óvatosak legyünk. Egyébként ismételjük: nincs abban lehetetlenség, ha a király birtokadományozáskor a pénz- és borjövödelmet továbbra is fönntartja magának, s csak később mond le róluk végképen.

II. András 1209-ben Adolf szepesi prépostnak és nőtestvérének adott királyi földet szabad dénárokkal és minden királyi joggal.³

Majd Lendeger vendég kapta meg a királytól körülötte és sógora Bertold kalocsai érsek körül szerzett érde-

¹ Fejér III 1. 316—320. l.

² Wenzel VI. 224—225. l.

³ Fejér III 1. 77. l.

meiért ötven vendégcsalád nehezékeit és szabad dénárait, a melyek eddig a fiscust illették, örök tulajdonul, a szabad elidegenítés, rendelkezés jogával (1211.)¹

A következő évben András király a jeruzsálemi szent-sir szerzeteseinek adományozott lakatlan földet azzal a szabadsággal, hogy ispán vagy bíró (!) ne merje ott követelni a mondott szerzetesház népeitől a szabad dénárokat, a nehezékeket, a sertéstizedeket és főképen azon dénárokat, a melyeket három ünnepen: karácsonykor, husvétkor és a Szent Király ünnepén szokás szedni.²

Nemsokára Sebe királyi pohárnokmester kapta meg a királytól Szentgyörgy uradalmát négy faluval úgy, hogy az ottlakó néptől dénárszedő ne merje behajtani a nehezékeket vagy szabad dénárokat (1216).³

A szentföldi kereszteshadjárat alkalmával (1217) András király a jeruzsálemi johannita ispotályos ház összes magyarországi népeit fölmenti a szabad dénárok vagy nehezékek, a megszállás és egyéb oly közszolgáltatások (publicorum vectigalium exactio) terhe alól, a melyek az országban esetlegesen fölmerülhetnek.⁴

Egy 1222. évi oklevél szerint az osztrák heiligenkreuzi apátság megkapta a magyar királytól a besenyők Legénytő nevű földjét, a hol az apát harminc háznépet telepített le és velők szőlőt is ültetett, s most a király biztosítja azt a szabadságot, hogy az a harminc háznép senkinek se tartozzék megadni a szabad dénárokat, nehezékeket, vámot s az országban idővel fölmerülhető bárminő fizetést, hanem az egész fizetni valót szedjék az apát használatára, ugyanígy a harminc háznéptől telepített szőlők csebreit is.⁵

¹ U. o. 109. l.

² Wenzel XI. 114. l. A bíró, iudex, e korban nem a falubíró (villicus = maior ville = falunagy) jelenti, hanem a nemes szolgabíró elődjét, a királyi járásbíró, a billogost, a tolvajok, pénzrontók s más büntetettek bíráját.

³ U. o. 133—134. l.

⁴ Fejér III/1. 241. l.

⁵ Wenzel I, 183. l.

Ugyanakkor a hajkoronát viselő egész diáki rend biztosítást nyert az iránt, hogy szabad dénárokat vagy nehezekeket és fiscus részére semminémű földbért (census) nem tartozik fizetni.¹

Az aranybullában szintén megígéri a király, hogy az egyházak népeitől nem szedet semmiféle collectát, s a serviensek birtokain sem collectát, sem szabad dénárokat nem gyűjtet.² Ezt az aranybulla 1231. évi módosításában úgy alakítja, hogy collectát, adót (exactio), kamarahasznót semmiféle származású vagy állapotú emberektől sem szedet, hanem csak azoktól, a kik a királyi fiscusnak köteles földbérrel (census) tartoznak.³

A Várad Regestrum egyik esete szerint hevesvármegyei várnépek (castrenses) följelentették az egyik falu néhány lakóját, hogy noha az ő osztályukhoz tartoznak, az ő szolgálatuk végzésére kötelesek és szintén száznagy alá vannak rendelve, mégis kivonták magukat az ő osztályukból. A megnevezettek azt felelték, hogy nincsenek százdosság alá rendelve, hanem a szabadok dénáraival tartoznak.⁴ Ez azt jelenti, hogy ők nem szabados várőrök, hanem szabad telepések a királyi vár földjén.

A győrvári négy szőlőműves falu, Ság, Nyul, Écs, Tarján 1240-ben kapják meg IV. Béla királytól azt a szabadságot, hogy ne legyen száznagyuk, mint más várnépnek, hanem választott falunagyjuk (villicus), s hogy ne tartozzanak fizetni szabad dénárokat, ökröt, füstpénzt (nec liberos denarios, nec bovem, nec fistpenz.)⁵

A föntelsorolt esetek mindegyikében megállapíthatjuk, hogy a király ugyanazon joggal, a melylyel birtokokat adományoz a királyi udvar és vár földjeiből, adományozza az egyes jövedelmeket is, vagy pedig egyrészöket, főleg a készpénz- és borjővedelmeket, fönttartja magának.

¹ Endlicher 418. l. (3.)

² U. o. 413. l. (3.)

³ U. o. 429. l. VI.

⁴ Regest. Varad. 206. c.

⁵ Fejér IV 1. 195. l. Endlicher 449. l. Hazai Okmtár III. 5. l.

De egyetlenegy esetben sincs szó arról, hogy szabadbirtokosok területén és népeitől jogosan szedtek volna szabad dénárokat a király számára.

A király mint birtokos, mint az udvarához és váraihoz tartozó birtokok földesura mondott le némely birtokainak tulajdonjogával együtt e birtokok minden jövedelméről, a szabad dénárokról is, míg más birtokok eladományozásánál a dénárokról és nehezekekről hallgat. Mi az oka e hallgatásnak? Vagy az, hogy az illető birtokon nem voltak ily jövedelmei, vagy hogy az adományozás általános formuláiba minden jog és jövedelem beleértetődött, vagy hogy külön hangsúlyozás nélkül a szabad telepeseket, kik készpénzzel fizették a földbért, nem értették bele a királyi adományba. Ez az utóbbi felfogás nagyon jól beleillik az aranybulla korába, mely a servienseket, a mások földjén élő fegyveres szabadokat egész tömegükben fölvette a nemesek közé. A nemesítés hatását pedig érdekesen megvilágítja a hamis pécsváradi levél, mely Szent István nevével készült ugyan, de az Árpádkor végét jellemző felfogással. E szerint az alapító király a szabadok dénárainak harmadát, mely az egyház földjén lakó jövevényektől jár, a szerzetesek lábbelijére, ennek beszerzésére adta. Az egyház tulajdonában levő erdők jövedelmét a sertések és nádasok vámjából senki se birhassa, csak az apát. Nemesek vagy nem nemesek, kiknek a monostor földje határán belül vannak birtokaik, ha időjárával azt állítanák, hogy ezeket a Szent Király adományából szerezték s gyalázatos érzülettel ellenségei lennének az egyháznak vagy népének, ingóságaikkal űzessenek ki.¹ Tehát az apátság birtokain lakó szabad telepesek már független birtokosokként kezdtek viselkedni, birtokukat Szent István adományából származtatták s természetesen megtagadták a szerzetesek lábbelijére rendelt szabad dénárok fizetését, miután II. András király is fölmentette ez alól aranybullájával a servienseket.

¹ Karácsonyi János: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Budapest. 1891. 82—83. l. latin oklevél szöveg.

Utoljára hagytuk a kritikusabb adatokat.

II. András király a vasvári ispánhoz és udvarispánjához intézett, 1214. évvel keltezett rendeletében elmondja, hogy szentgotthárdi „testvérei-“, szerzeteseinek jelentése szerint némely jobbágysai (ministeriales) és művesei (operarii) az ő és elődei privilegiumait meg merik hiúsítani (annulare); megtiltja tehát ispánjainak, hogy a szentgotthárdi monostor privilegiumai ellenére se az ő emberét, se bárminemű levelét ne fogadják el, és tudatja, hogy a nevezett monostort és népeit privilegiummal minden módokon kivette joghatóságuk alól, hogy várispánjának ne legyen semmi joga ama monostoron vagy népén, úgyszintén privilegiummal megszabadította őket az ő pénzváltóitól s a szabad dénárok és nehezekek szedőitől, az apát és azon hely konventjének hitére hagyva, hogy az ő pénzét népétől privilegiumja szerint beszedje és hozzá — a királyhoz — elszállítsa vagy kifizesse annak, a kinek ő rendeli.¹ — E rendeletnek az előbb elsorolt esetektől való eltérése főképen abban van, hogy e szerint a király a szentgotthárdi apátra és konventjére bizta birtokaikon a király részére fönntartott vagy kívánt jövedelmek beszedését. Nagyon korai ezen oklevélben az, hogy az apátság népeit kiveszi a várispán hatósága alól, s igen felötlő, hogy a monostor privilegiumára való hivatkozással vissza lehet utasítani a király embereit és leveleit. Egy kissé sok mindez már 1214-ben. A bencés apátságok s a territorialis autonomiák kiváltságainak általános fejlődése alapján mondhatjuk, hogy a vármegyei hatóságok, ispánok, bírák, pénzváltók és jövedelemszedők hatalma alól való mentességek oklevéli biztosítása, s körrendeletekben való hangoztatása a XIII. század utolsó harmadában válik divatossá, ilyen privilegiumok és rendeletek hamisítása pedig még későbbi s elég gyakori jelenség. A királyi emberek és levelek egyszerű visszautasíthatásának a gondolata csak a legszélső territorialis autonomia korában támadhatott s ép oly absurdum, mint egy

¹ Wenzel VI. 369. I.

Zsigmondkori tihanyi apátnak az a hamis privilegiuma, a melylyel Tihany szigetéről és előtte fekvő falvaiból ki akart zárni minden királyi és felsőbb egyházi hatóságot.¹ A szentgotthárdi 1214. évi rendeletnek a gondolata oly korban támadhatott, a mikor szabad dénárokat és nehezekeket már senkitől sem szedtek, hanem szedtek rendes és rendkívüli királyi adókat, a melyeknek behajtása földesuri kiváltságos territoriumokon a földesur tisztjeinek a dolga volt. Ezt az állapotot viszi vissza a szentgotthárdi királyi rendelet 1214-be.

Láttuk már, hogy a leleszi 1214. évi nagy oklevélszöveg sem kelthet nagy bizalmat Boleszló váci püspök királyi komaságaival s királyi adományokat utánzó magánadományaival. A váci püspök adta a leleszi premonstreieknek egyebek közt az egyházuk összes falvaiban lakó emberektől szedett nehezekeket és szabad dénárokat is.² A váci püspökség jogán természetesen nem adhatta, csak a sajátjából. Hát ő honnan vette: családi örökségből, más birtokosoktól, királyoktól? Ha királyoktól kapta és tovább adhatta, akkor az adat nem tartalmaz semmi különösséget, mert már föntebb láttunk több királyi adományban szabad dénárokat a szabad rendelkezés jogával. Ha pedig nem királytól kapta, hanem öröksége vagy más szabad birtokostól való adomány, vétel, szerzemény címén birta Boleszló püspök a szabad dénárok szedésének jogát, akkor kitűnnék, hogy nem csupán királyi eredetű birtokokon szedték a szabadok dénárait a birtokos részére, hanem ősi magánbirtokokon is, a mi épen nem valószínűtlen. Mindazonáltal nem akarunk az 1214. évi leleszi alapra semmi komoly következtetést fölépíteni.

A szentmáriahegyi, később ú. n. borsmonostori cistercita apátságnak egymásután három oklevele szól a szabad dénárokról s a velök rokon jövedelmekről.

Az 1224. évi oklevélben András király kijelenti, hogy az Imre királytól és ő tőle a Szent Mária-hegy apátjának

¹ Erdélyi: A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Akadémiai értekezés. II. oszt. XXI. köt. 3. sz. 54—57. l.

² Fejér III 1. 160. l.

és konventjének adományozott összes jövedelmeket a csebrekből, vásárvámokból, szabad dénárokból vagy sókból Menyhárton (másutt Meinhard), Lásztajon, Preszingen (másutt Peresznye) és Miksán (Mikcsa) valamint a többi hozzájuk tartozó birtokokon csakis az egyház számára szedjék s ne Bors részére.¹ — Ez az oklevél teljesen kifogástalan.

A következő évben kelt királyi levélből megtudjuk, hogy Bors ispán magtalan halála esetére családi monostorát II. Andrásnak és utódainak ajánlotta föl; ezért a király a szentmáriahegyi monostor szerzeteseinek adta a népiesen füstpénznek (fumarii) nevezett „szabados dénárokat” (libertinos denarios) és nehezékeket s az összes csebreket minden népöktől, úgy a jobbágyoktól, mint a vendégektől, bárhol laknak, bármely állapotuak, mert senkihez sem tartoznak, sem a nádorhoz, sem a soproni ispánhoz, hanem csak ő hozzá, a királyhoz, mert birtokaik mindig szabadok voltak.² — Ez is szabad birtokról beszél, mint Imre királynak legelől a csebreknél említettük levele, de már kifogásunk van ellene.

Az 1226. évi oklevélben Béla király, elsőszülött királyfi, előadja, hogy mikor ő a (királyi) örökségeket s a várföldeket és a földek privilegiumait visszavonta s mindegyiket átolvassa, némelyiket megerősítette, másokat pedig megsemmisített, egyebek közt bemutatták neki a szentmáriahegyi apát privilegiumát. Ennek megvizsgálása után kijelenti, hogy a Bors ispántól királyi kegyuraságba följánlott monostor szerzeteseinek adta a népiesen füstpénznek nevezett szabados dénárokat és nehezékeket, a melyeket a királyi kamara hasznára szednek, s a szőlők összes csebreit birtokaikról, t. i. Menyhátról, Lásztajról, Miksáról, Presznyáról és többi földjeikről s összes népöktől, úgy jobbágyaiktól, mint vendégeiktől, bárminő állapotuak; mert senkihez sem tartoznak, sem a nádorhoz, sem a soproni ispánhoz,

¹ Fejér III 1. 455. l.

² U. o. III 2. 68. l.

sem máshoz, még magukhoz a mondott monostor szerzésehez sem. Ezenfelül minden gyűjtést és fizetést, mely időjártával az országban fölmerülhet, teljességgel az egyháznak engedett át. Azért a pénzváltóknak (numulariis) meghagyta, hogy vásárjaira, falvaiba ne szálljanak, szabad dénárokat, nehezekeket s a királyi kamara részére szokásos gyűjtéseket senkitől se követeljenek, hanem tekintet nélkül minden állapotra (conditio), az egész fizetést az egyház javára, jogára kell szedni. Senki se merje őket megítélni.¹

Béla király elsőszülött királyfi, 1230-ban egészen az előbbi oklevéléhez hasonló bevezetéssel elmondja, hogy mikor ő maga és ama föld nagyjai (maiores terre) András és Kálmán királynak — a halicsinak — akaratából az okleveleket vizsgálgatták, egyebek közt bemutatták nekik az ausztriai Heiligenkreuz apátjának privilegiumait, a melyeket a magyar királyok adtak neki. Ezen okleveleket Béla visszaadta az apátnak, valamint a bennök foglalt földeket, sókat, csebreket, s a közönségesen, népiesen füstpénznek nevezett szabados dénárokat és nehezekeket s mindazon gyűjtést, a melyet a pénzváltók (monetarii) a királyi kamara részére szoktak szedni és a behajtásokat s a fizetést mind, a mely időjártával az országban fölmerülhet, és minden szabadságot számára pecsétjével megerősített. Kijelenti azt is, hogy a királyon kívül egy bíró, a nádor, a mosonyi ipán vagy udvarispánja se merjen ama szerzeteseken vagy népökön ítélni.²

Meg kell állapítanuk, hogy a „szabados dénárok” kifejezés a szokott „szabad dénárok” helyet csak az utóbbi három, egymással nagyon közeli rokon szövegben fordul elő. Bélának s a vidéki bizottságoknak oklevélvizsgálatai, a királyi örökségek visszaszedésére irányuló működései 1228 táján kezdődtek. Az 1225. és 1226. évi borsmonostori két oklevél a monostor összes urbéres népeit csupán a jobbágyok és vendégek nevével részletezik, a mi egy

¹ U. o. 89. l.

² Wenzel I. 270. l.

századdal is későbbi felfogásra, társadalmi állapotokra vall.¹ Az is különös megokolás, hogy a monostor összes népei senkihez sem tartoznak, még a szerzetesekhez sem, csak a királyhoz, mert birtokaik mindig szabadok voltak. A pécsváradi hamis alapítólevél még az apátság területén belül élő nemesek földjét sem mondja szabadnak, s ha ezt mernék állítani a nemesek, azt rendeli az oklevél, hogy ingóságaikkal ki kell őket űzni a földről. Ugy látszik, a borsmonostori apátság az alapítócsalád kegyuri önkényével került szembe s ellene a király kegyuraságában keresett ótalmat. Bors ispán ellen szól már az 1224. évi levél is, a további két levél pedig Bors kegyuraságának a királyra való átruházásáról szól, s ehhez fűzi nagyon messze menő territorialis autonómiáját, birói kiváltságát és adóbeli mentességeit. Ez utóbbi kiváltságok dolgában a heiligenkreuzi oklevél is korainak látszik, ám azért lehetséges, hogy az idegen apátság korábban kieszközölte ama kiváltságokat s oklevele aztán mintául szolgált a rokon borsmonostori oklevelek készítésére. A „szabados dénárok” kifejezésnek eszerint csak ez az egyetlen forrása maradna, de a „szabados” (libertinus) szó itt sem hiteles, hanem csak tollhibából eredhetett.

Végül van még egy különös forrásunk a szabad dénárokról, egy keltezetlen oklevélkivonat, a mely szerint András király szabadságokat ígért a garamszentbenedeki klostrom (claustrum) földjére települő szász, magyar, tót s bármely más nemzetiségű embereknek. Oly szabadságokat ad nekik, a minőket a királyi vendégek Pesten, Fejérvárott és Budán élveznek, hogy t. i. mentesek legyenek a királynak járó minden jövedelemtől, a vámoktól, meg szállásoktól, szabadoktól (! in liberis — bizonyára in liberis denariis) és nehezékektől s egyéb bárminemű tartozásoktól, a melyek az országban föl szoktak merülni. Mindezekben az uj települők se a fiscusnak, se más embernek ne

¹ Erdélyi: Az urbéreszek általános jobbágy neve. Religio. 1910. 4—5. l. Pannonh. Rendtört. X. köt. 452—455. l.

legyenek kötelesek felelni, hanem csupán a mondott egyház joghatóságához tartozzanak s a biráskodásban legyenek kiváltságosak. Ezt az oklevelet I. Ferdinánd 1550-ben átirta s Garamszentbenedek mezőváros részére megerősítette.¹ — A telepítő szabadságlevelek nem ismeretlenek nálunk, főleg a tatárjárás után. De a garamszentbenedeki nem igen illik bele egyik András király idejébe sem, mert II. András még nem osztogatta Pest és Buda szabadságát, III. András meg már aligha bajlódott a régi szabad dénárok elengedésével akkor, mikor ezeknek az emlegetése jó ideje kiment a szokásból. A pannonthalmi apátság füzedtői vendégei számára adott királyi telepítő szabadságlevél (1263) egészen másképp hangzik. Ezek a vendégek tartoznak fizetni földbérül (terrarium) évente két nehezéket (= 10 dénár) minden háztól az apátságnak, ugyanez marad a vám és négy malom jövedelme, s vérperben a birság kétharmada; a király megszállása, megvendégelése és kiszolgálása fejében megkapják a füzedtőiek az ottani új dunai révvám kétharmadát, de királyi báró nem erőszakolhatja ott a megszállást. A füzedtőiek megkapták Budavár szabadságát úgy a falunagy (villicus), mint a birságok dolgában olyképen, hogy összes pereikben kinevezett falunagyjuk biráskodik, ő felette pedig az apát a falu hat esküdtjével; magtalan halála esetére a füzedtői vendég szabadon rendelkezhetik vagyonával.² A garamszentbenedeki telepítőlevél minden jövedelmet vegyesen a király jövedelmeként sorol el, ezt mind egyszerre elengedi, mintha a pesti, fejevári és budai szabadság is ebből állna,³ aztán mégis az apátság joghatósága alá rendeli a települőket. A sokat ígérő, de kevésel beérő oklevél elérte célját: I. Ferdinánd elismerte Garamszentbenedek mezővárosi jogát.

5. Eckhart külön adóként tárgyalja a *nehezékadót*, mely rendesen a szabad dénárokkal együtt fordul elő. Alap-

¹ Wenzel VI. 572. l.

² Pannonth. Rendtört. II. 136, 137, 325. l.

³ Pest 1244. Fejevár 1254. és Budavár 1267. évi szabadságlevele Endlichernél 466, 484, 542. l.

ját a királynak az ország földjéhez való jogában keresi. Országos adó voltát szerinte a királyi fölmentő privilégiumok bizonyítják. Kora ugyanaz, mint a füstpénzé, s a XIII. század második felében már csak a király birtokain találkozzunk királynak fizetett nehezekadóval.¹

A valóság az, hogy a nehezekek nevén emlegetett jövedelem csak más neve vagy nagyon közeli rokona a szabadok dénárainak. Egyik sem országos királyi adó, hanem e földesuraknak rendes készpénzjövedelme földbér címén, *ratione terragii v. census*, elsősorban s eredetileg csak a szabad telepeseiktől, később a szabados urbéresektől is. A nehezek (*pondus*) nem egyéb, mint öt dénárnyi ezüst, $\frac{1}{3}$ lat ezüstnek megfelelő pénz, a később u. n. *denarius grossus* = vastag dénár vagy garas, egy darabban vagy öt dénárban. A nehezekben kifejezett földbérre nagyon sok adat van a XIII. századi oklevelekben, urbéri szerződésekben, szabadságlevelekben, birtokösszeírásokban. Két pondustól vagyis tíz dénártól kilenc, sőt tizenkét pondusig (= *ferto* = $\frac{1}{4}$ márka) is emelkedik a földbér.

Eckhart habozás nélkül országos királyi adónak vallja a nehezekjövedelmet, de mindjárt első adataiban azt olvasuk, hogy „a szebellébiek három pondust fizetnek az esztergomi káptalannak, a garamszentbenedeki apátság szelepcsényi jobbágysai kettőt (fizetnek minden háztól az apátságnak) stb. A királynak is fizetnek nehezeket, de a fölhozott példák csak a királyi földön letelepült vendégekről említik ezt.

6. Minden földesur szokott kapni a főbb ünnepekre *ajándékokat* urbéreseitől. A pannonhalmi Szent Márton-monostor az 1226. s 1240. évi udvarnok-szabályzat szerint húshagyókor, a mi a karácsonyi ünnepkört fejezi be, továbbá husvétkor és Szent Márton ünnepére kapott ajándékokat udvarnokaitól.² A garamszentbenedeki apátság Szent Benedek ünnepére kötötte ki kisszelepcsényi jobbágysainak ajándékát.³

¹ Eckhart id. m. 30—31. l.

² Pannonh. Rendtört. I. 679, 790. l.

³ Wenzel VII. 219. l.

Többnyire élelmiszereket adtak ünnepi ajándécul s ehhez vagy helyett idővel pénzajándék is szokásba jött, házan-kint néhány dénár. A királyi birtokokon és várföldeken szintén meglehetett az ünnepi ajándékgyűjtés, koleda (= collecta), s ha a király valamely birtokát eladományozta, olykor meg- említette az ünnepi ajándékokat is, a mire okul szolgálha- tott az, hogy a várispán nem szívesen mondott le ily jöve- delmekről, a mikből neki harmadrész járt.

Mikor II. András király 1212-ben a jeruzsálemi szent- sir szerzeteseinek birtokokat adományozott, megtiltotta, hogy egy ispán vagy bíró se szedje az ottlakó néptől a szabad dénárokat, nehezekeket, sertéstizedeket és kivált azon dénárokat, a melyeket karácsonykor, husvétkor és a Szent Király—István—ünnepén szokás szedni.¹ A leleszi prépost- ság hamis 1214. évi oklevele szerint Imre király a leleszi premonstreieknek adta azokat a vámokat (tributa), a melye- ket évente háromszor, karácsonykor, husvétkor és Szent Istvánkor szoktak szedni a király és királyné vámszedői (tributarii).²

7. Eckhart adótörténeti munkája a rendes országos adók után tárgyalja még a rendkívüli országos adókat, továbbá a tótországi nyestadót és a vámokat.

Az első állami egyenes adók kérdésében a *vámok* nem érdekelnek bennünket.

A *nyestprémet* nem csupán a Dráván túl Tótország- ban, hanem Somogyban is szívesen elfogadták az urak urbé- reiktől készpénzbeli adózások helyett s erre a XVI. század végéig vannak adataink.³ Mégis leginkább Tótországban volt szokásos a nyestbőr szolgáltatása, a melynek pénzérté- két az 1231. évi aranybulla 33. cikkelye négy nehezekben szabta meg. Olyféle urbéri adó ez is, mint a nehezek nevű föld- bér Magyarországon, csakhogy Tótország egészben véve királyi terület volt, s így urbéri adója, a nyestprém vagy pénzértéke a fiscusnak járt.

¹ Wenzel XI. 114. l.

² Fejér III 1. 160. l.

³ Pannonh. Rendtört. X. köt. 191—192. l.

Igazi egyenes állami adó Magyarországon a *rendkívüli collecta*, a melyet dénárokból és élelmiszerekben szedtek, állami közérdek címén, országszerte minden birtokosnak jövedelmet hajtó házaitól, minden házra egyenletesen kiróva. A rendkívüli *collecta* eredetét a hűbéries felfogás terjedésében kell keresnünk, a mely szerint a hűbérurat családi vagy háborús nagy költségei esetén hűbéresei pénzzel s természetbeli szolgáltatásokkal segítették. A háborús költségek II. Andrásnál kifejezett okai a néhányszor elrendelt, de mindig panaszosan fizetett *collectának*.¹ Más oka az időnkint kirótt *collectának* a pénzrontás és pénzváltás kamarai haszna helyett szedett kárpótlás.² Ezt a házankint kivetett egyenes állami adót I. Károly tette rendessé, vagyis évi adóvá. A hadisegély kivetése rendkívüli maradt és megszavazása az országgyűlések jogává lett Zsigmond kora óta.

8. Ha némi visszapillantást vetünk a tárgyaltuk adatokra, könnyen megláthatjuk, hogy valószerűbbek, társadalomtörténeti szempontból tartalmasabbak a csebrekre és sertés-vámra vonatkozó adatok. Ellenben a szabad dénárokat s nehezekeket említő adatok oly oklevelekben kerülnek elő, a melyeknek fele kimutathatóan hamisítvány;³ de a többi is társadalomtörténetileg sovány, színtelen tartalmú s össze vannak bennök keverve a régi urbéri s a későbbi rendkívüli állami adószedéstől való mentességek és kiváltságok.⁴ Vala-

¹ 1235-ben a pápa írja András királyról: *postulavit a nobis, ut... collectam recipere valeat moderatam, presertim quum ad eiusdem regni tutelam ipsum frequenter subire graves sumtus oporteat pro stipendiariis retinendis*. Fejér III 2. 453. l.

² 1237: *si collectam rex in regno indixerit sive pro redemptione monete, que recepta non fuerit, sive lucrum camere vel quocumque alio nomine censeatur*. Wenzel VII. 30. l.

³ 1015? pécsváradi, 1193. fejérvári johannita, 1202. Tota részére, 1212. jeruzsálemi szentsíri, 1214. leleszi premontrei, 1214. szentgotthárdi cistercita, 1225—1226. borsmonostori cistercita, s az András-kori garam-szentbenedeki oklevél.

⁴ 1217. jeruzsálemi ispotályos, 1222. és 1230. heiligenkreuzi cistercita oklevélben.

hányszor az országban idővel, esetleg fölmerülhető közszolgáltatásokról, fizetésekről, behajtásokról (*publica vectigalia, pensiones, exactiones*) van szó, akkor mindig rendkívüli állami adót kell rajtok értenünk.

A „szabad dénárok és nehezek,” „szabad, dénárok vagy nehezek” szedésének körülményeiről alig tudunk meg valamit a sok oklevélből. Az idézett adatok mind egy félszázadon belül jelentkeznek évszámaikkal (1193—1240), sőt a hitelesebbek csak egy emberöltőn belül (1209—1240). Maguk a nehezek azonban földbérként később is előfordulnak, fölváltva a fertóval.

A szabad dénárokat csak királyi földön vagy királyi adományban emlegetik. Magánadományként szólna róla a leleszi oklevél, mely Boleszló váci püspök adományának mondja a nehezeket és szabad dénárokat; de erre az oklevélre nem építhetünk. Hogy egyháziak és magánbirtokosok nem igen rendelkeznek szabad dénárokról, ennek oka az, hogy náluk sokkal kevesebb volt a szabad telepes, mint a királyi földeken, s hogy náluk kevésbé rögződött meg a „szabad dénár” kifejezés, mint a királyi gazdálkodásban. Ám azért könnyen megállapítható, hogy az egyházi és világi birtokosok földjein is éltek szabad telepesek, szabad bérlok,¹ kik készpénzben, dénárokban, nehezekben és fertóban fizették földbérüket. Másrészt épen az idézett királyi oklevelekből kiderül, hogy egyházak és magánosok is kaptak a királytól oly földeket, a melyeken szabad magyarok és vendégek telepedtek le, s a melyeken előbb a királynak, adománya után pedig az adományosnak fizették a szabad telepesek földbérüket, a szabad dénárokat vagy nehezeket. A királyi privilégiumok és ispánokhoz, pénzszedőkhöz intézett rendeletek nem annyira azt akarják hangsúlyozni, a mi a királyi adománynak természetes következménye, hogy t. i. a királyi adomány területén járó szabad dénárok ezen túl az új birtokost illetik meg, hanem azt, hogy az ő tisztjei, ispánjai és jövedelemszedői is vegyék tudomásul az

¹ Szent István II. 22. Sz. László I. 27, 30. Kálmán I. 80. tc.

adományt és természetes következményeit s ne akarják ott tovább is szedni a készpénzjövedelmet a király és maguk számára, a hol már megszűnt a király földesuri joga. A szabad dénárok nem annyira maguk miatt, mint inkább a rendkívüli adóktól való mentesség és az adószedők zaklatásaitól való gyökeres szabadulás érdekében kerültek bele a minden régi és új jogcímet s ürügyet, visszaélést és beavatkozást kizárni akaró privilegiumokba.

Valamennyi adat közt legfontosabbak a szabad dénárok fejlődése szempontjából a következők:

diákoktól és serviensektől a király többé nem szedet szabad dénárokat, vagyis velök szemben lemond földesuri jövedelméről (1222. 3. egyházak kiváltságai s az aranybulla), illetőleg, ha nem királyi földön lakókról van szó, elismeri, hogy az eddigi dénárszedés jogtalan volt;

egyházak népeitől és serviensek birtokain a király collectát, vagyis renkívüli adót nem szedet (1222. 3.), ezt ígérte, de nem tartotta meg;

a királyi várak földjein vannak olyanok, a kik nincsenek a várőrök tisztjeinek, az egyes járások katonai előljárójának, a száznagynak hatósága alatt, hanem fizetik a szabad dénárokat — vagyis ezek szabad telepesek (Várad Regestrum c. 206);

ellenben a királyi vár szőlőművesei bortermésök egy részével s egy nehezezzel adóznak, de nem fizetnek szabad dénárokat vagy füstpénzt és szintén szabadok lesznek a száznagy hatósága alól (1240. a győri vár négy falujának szabadságai).

A mit a kései adómentességi oklevélformulák üresen ismétlődő kifejezései mellett néhány adatból itt a szabadok dénáraitól megállapíthattunk, azt régiségre, világosságra s társadalomtörténeti értékre nézve jelentékenyen felülmulják Kálmán király törvényei, noha íróink ezeket is félreértették.

9. Eckhart szerint *Kálmán törvénye a dénáradóról* a király hadjáratái számára a lehető legnagyobb erőt akarta biztosítani. Azért úgy rendelkezett, hogy a ki személyében szabad, szolgálja fegyverrel a királyt, mint a serviensek és a

várjobbágyok tették, vagy más módon, pl. szekerezéssel. A ki pedig ezt nem teszi, váltsa meg pénzen. A füstpénz tehát személyadó, fejadó lehetett, a melyet füst szerint fizettek, mert minden családfő külön mansion lakott, külön füstje volt.¹ A sok immunitás előkészítette a nemesség és az egyház összes birtokainak immunitását, a mi csak megpecsételését nyerte az aranybulla 3. pontjában. Az aranybulla 1231. évi megújításában már szó sincs a füstpénzről, még kevésbé az 1233. évi beregi egyezményben. A füstpénz szedése tehát a nemesi és egyházi jószágokon teljesen megszűnt.²

Ezen állításokkal szemben ki kell mondanunk, hogy a szabad dénárak nevű füstpénz nem a személyes szabadság díja vagy váltsága, nem személyadó vagy fejadó s egyáltalán nem országos egyenes adó; nem fizette mindenki, a ki személyére szabad volt s rendszerint nem szedhették jogosan a nemesek és egyházak jószágain.

Azt kell vallanunk, hogy a szabadok dénárjai vagy füstpénz nem egyéb, mint földesuri jövedelem, földbér azon szegényebb szabad magyaroktól és vendégektől, akik bármely földesurnak, de elsősorban s eredetileg a királyi udvar vagy várak földjeire letelepedtek.

Ezek a szabadok és vendégek pénzzé téve elhagyott kis földjüket, mint pénzzel fizető szabad bérlők jelennek meg Magyarországon. Van itt föld elég, dénár meg nem sok forog, így ennek nagy a keletje. Harminc dénáron egy jól kifejlett, legjobb húsból levő hároméves tinót meg lehetett venni. Ennek az ára ma 300 korona vagy még több. Egy dénárnak tehát — bár ezüsttartalma csak körülbelül 18 fillér — vevőképessége szerint akkor 10 mai korona felelt meg, nyolc dénárnak pedig nyolcvan korona. A pénzzel fizető szabad bérlők nyolc dénár évi bérért kaptak egész házhelyet egy család megélhetésére elegendő 27—30 holdnyi földdel s részt a közös legelők és erdők használatából.

¹ Eckhart id. m. 23. l.

² U. o. 28. l.

A szabad bérlők tömegesebb fellépése Kálmán király idejében s talán panaszaik a királyi ispánok azon törekvése miatt, hogy személyes szolgálatokat és fuvarozásokat is iparkodtak kiróni a szabad bérlőkre, kivált a király átutazása vagy hadjárat alkalmával, s mégis követelték tőlük az egész bérösszeget: időszerűvé, megokolttá tették, hogy a királyi törvényhozó tanács a hasznos települők ügyét törvénnyel szabályozza s a szabadokat, vendégeket megnyugtassa. A törvény célzata valóban elég világos, ha gondosan összevetjük Kálmán király I. decretumának 35. 45. 80. és 81. sz. capitulumát.

A 45-ik cikkely azt mondja, hogy „ezentul nem kell mindegyik szabad embertől beszedni a nyolc dénárt“, hanem különbséget kell tenni, a szerint, a mint teljesítenek személyes szolgálatot vagy nem.

A középkori urbéri köteleességek kétfélék: személyes szolgálatok és urbéri adók meg ajándékok természetben vagy pénzben.

Legalsóbb fokon a *szolga* (mancipium, servus) csak személyes szolgálattal, de egész munkaerejével áll rendelkezésre urának, ki szolgálja munkájának minden gyümölcsét lefoglalhatja s csak annyit ad neki vissza, a mennyit az ily rabszolgának és családjának életben tartásához, ellátásához szükségesnek vagy jónak tart. Ez a rabszolga *ura kenyeren él*.

A szolgálállapot második foka az, a mikor a szolga urának a földjén külön gazdálkodik s a *saját kenyeren él*, termésének egy részét, esetleg és eredetileg a nagyobb részét, tartozik beszolgáltatni urának,¹ ezenfelül személyes

¹ A Szent László-kori I. esztergomi zsinat 63. cikkelye szerint egyházak szolgálói, ha uraságuk, mesterök marháival dolgoznak, termésök harmadát, s ha a saját marhájukkal dolgoznak, termésök felét tarthatják meg maguknak, a többit egyházuknak adják. Megjegyzendő, hogy ma is vannak harmados, feles földmunkálások. Ezen emberiesebb állapot felé az első lépést tudtunkkal az egyház tette meg. A magyar püspökök zsinata már 1085 táján törvényerőre emeli azt az állapotot, a melyet IV. Béla király Győrvar szőlőműveseire nézve csak 1240-ben tett szabadabbá. Addig t. i. e szőlőművesek termésök felével adóztak a várispán útján királyi földesuruknak. Endlicher 349. l.

szolgálatot is teljesít neki az év egy részében. A szolga-állapot mindkét foka jelezve van Szent László I. törvényének a dézsmaszedés módjáról szóló 40-ik cikkelyében, mely azt mondja, hogy az apa házában lakó fiu és szolga nem adnak külön dézsmát, ellenben dézsmával tartoznak azon fiuk és szolgák, a kik atyjuktól s gazdájuktól elkülönítve laknak, külön házban gazdálkodnak. Itt már a szolgának van némi szabadsága: az a szabadság, hogy munkája eredményével rendelkezik, ezeknek csupán egy részét adja vissza urbéri adó s ajándékok alakjában. Ezenfelül van a személyes szolgálat bizonyos időkben.

A szolgaságnak ez a második állapota lényegileg nem, csak fokozatilag különbözik a *szabados* (libertus, libertinus, régi magyar szóval: uhug vagy uhég = öhög, öheg) állapotától. A rabszolgaszabadítás rendesen azon föltétellel történt, hogy a szolga tovább is megmarad ura földjén, röghöz kötve gazdálkodik magának, termeléséből meghatározott kis részt urbéri adó s ajándékok címén beszolgáltat urának s meghatározott foglalkozással az év egy kis részében személyes szolgálatot is teljesít urasága számára. Nagyobb uradalmak területén 20—30-féle szolga és szabados osztályt lehet megkülönböztetni. Az aranybulla korában szokásossá lett urbéri szabadságglevelek conditióiról „conditionariusok”-nak kezdték nevezni a szabadosokat. Ezek az igazi urbéresek.

A középkori szabad birtokos, földesur és alattvalóinak viszonyában a negyedik fok a *szabad* (liber) bérlő állapota. Lényeges ismertető jegye a szabad költözés: szabadon jön, szabadon távozhatik. Szolgát a szabad költözés jogával aránylag ritkán szabadítanak föl, az Árpádkor végefelé gyakrabban. A szabad embernek rendesen van vagy volt szabad öröklött földje. Ezen földjükkel vagy ennek eladása után a szegény szabadok szívesen beállottak valamely uraság népei közé bérlőnek vagy fegyveresnek vagy tisztnek, u. n. jobbágnak.

Ilyen liberek, szabad magyarok, s hozzájuk szabadság dolgában hasonló vendégek, hospesek külföldről bevándoroltak s idegennyelvű honosak: németek, szászok, olaszok

és tótok (teutonicí, saxones, latini, slavi) voltak azok, akikről Kálmán törvénye a dénárszedéssel kapcsolatban intézkedik.

Kálmán király jelzett négy törvénycikkelye a szabad és vendég telepeseknek három csoportját különbözteti meg.

Az egyik csoport az, a melyik a várőrök földjére telepedett s ezeknek katonai szolgálatában résztvesz. Ez felényi bért fizet a királynak.

A második csoport a személyes szolgálatot földesura földjén teljesíti, földmunkával szolgál urának. Ez is felényi földbért fizet az urnak.

A harmadik azon várbeliek és azon várföldön lakók csoportja, kik földesuruknak s a királynak nem szolgálnak, nem dolgoznak, hanem megfizetik az egész földbért.

Mindegyik telepes tulajdonképen nyolc dénárt tartozna fizetni, de a melyik akár katonai, akár földműves szolgálattal munkát végez, az csak felényi bért fizet, t. i. négy dénárt. Így tehát a személyes szolgálatért, „pro opere” is négy dénárt számítanak, meg a másik címen is ugyanannyit. Ezt a másik címet „pro libertate” szóval fejezi ki a törvény. Vajjon mi ez a libertas? Láttuk a szolgánál, hogy a legalsó fokon csak személyes szolgálatot teljesít vagyis csak opust végez, de nincs libertasa, nincs szabadsága, a mennyiben munkája gyümölcsével egyáltalán nem rendelkezik. A másik fokon már kevesebb opust végez urának s van némi libertasa, mert szabadon rendelkezik termelése eredményével, de ezért a libertasért adózik földesurának és ajándékokat ad. A szabados még kevesebb opusszal tartozik urának s a libertasért kisebb adót és ajándékot fizet. Végül a szabad telepes az opust is megválthatja pénzzel, de természetben is leszolgálhatja, úgy mint a szabados; a libertast, a termésével való szabad rendelkezést azonban okvetlenül megfizeti pénzzel, négy dénárral.

Hogy itt telepesekről van szó, mutatja Kálmán I. 35. törvénycikkelye. E szerint ha valamely vendég telepesként a várőrök földjén köztük lakik — si quis hospitum accola terram civium cohabitavit — az vagy teljesítse a várőrök katonai szolgálatát (mint opust) vagyona feléért,

a másik feléért pedig adjon négy dénárt, vagy fizessen nyolcz dénárt, t. i. az egész földért, a melyet használ, mind az opus, mind a libertas címén.¹

Ugyancsak telepésekre, várőrök közé települt szabad magyarokra értendő Kálmán I. 45. törvénycikkelye, melyet az előbbi, vendégekre vonatkozó cikkely segítségével világosan megérthetünk eképen: minden egyes szabadtól ezen-től nem kell az eddigi módon nyolc dénárt szedni, hanem csak akkor, ha a hetes várőrök fogadták a szabadot maguk közé s nem a király telepítette le őket.² Ez esetben t. i. a várőrök hetesei, vagyis azon erős, egészséges várőrök, akik hetenkint váltakozva teljesítették a várőrségi szolgálatot,³ nem szorultak arra, hogy szabad telepések segítségét a várőrségi, katonai szolgálatban igénybevegyék, hanem maguk katonáskodtak, földjeikből pedig bérbeadták a fölösleget szabad telepéseknek. A bérlet föltételeit ők állapították meg, de bármint szerződtek szabad telepeseikkel, nyolc dénárt be kellett szolgáltatniok mindenegyes szabad telepés család, ház, tűzhely, füst után a várispán dénárszedőinek a földesur, a király számára.

¹ Hasonló számítást látunk a tatárjárás előtt, 1233-ban a pannonhalmi apát salai (deáki) jobbágynál: a választott birák úgy határoznak, hogy minden jobbágnak legyen 20 hold földje, t. i. tíz hold a jobbágyi lovaskatonai szolgálatért és tíz hold az uraságnak fizetendő adóként. Pannonh. Rendtört. I. 296. l.

² „*De civilibus hebdomadariis octo denarios precipimus colligi, inter quos scilicet liber non a rege, sed ab ipsis (ipsius) civibus*”. E hiányos mondat nem azt akarja jelenteni, hogy a várőrök szabadították föl az illetőt s nem a király, mert a várőrök maguk is földhöz kötött szabadosok s így ők nem tehetnek senkit sem liberré, szabaddá. De igenis megtehették, hogy fölösleges földjeikre szabad telepéseket fogadjanak maguk közé.

³ A hetes várőröket nem kell összecszerélni más foglalkozásbeli *hetesekkel*. V. ö. Eckhart id. m. 20. l. A hetesség nem társadalmi osztályt s foglalkozást jelent, hanem csak az „úrdolgának”, az uraság részére teljesítendő ingyen munkának időbeli beosztását. A kik hetenkint váltották föl egymást, azok hetesek, ha iparosok, ha földművesek, ha katonák voltak. Voltak *bónaposok* is. Erdélyi: Egyházi földesur és szolgálói. 31. stb. l.

Ugyanazon törvénycikkely folytatása szerint ha a szabad telepesek az átutazó királynak lovakat, vontató szezereket és zsoldos szolgálatokat szoktak nyújtani, akkor — miként a várőrök közé települt s katonai szolgálatra vállalkozó vendégek, ép úgy — a szabadok a nyolc dénárnyi bérösszegnek csupán a felét, négy dénárt tartoznak megfizetni. Ugyanígy tegyenek — vagyis így szolgáljanak és fizessenek — a szabadok, kik (a királytól befogadva) köztük, t. i. a várőrök közt akarnak lakni. Máskülönben távozzanak a várőrök közül, a királyi vár földjeiről.

A szabadok és a vendégek, mint a tótok (sclavi) vagy a többi idegenek, kik mások földjén dolgoznak, csupán a szabadságért fizetnek, s a munka címén járó dénárok megadására ne kényszerítsék őket, (80. tc.)

A vár telepeseitől (castellani) úgy a munka, mint a szabadság címén szedjék a dénárokat. (81. tc.)

A szabad telepesek nagy számát föltételezi Kálmán I. 40. törvénycikkelye, a mely szerint ha az ispánoknak a a saját falvaikban maguknak is vannak szabadjaik, a kiktől lovakat és dénárokat szedhetnek, akkor száz penzányi ily dénár után állítsanak a király részére a maguk költségén egy páncélost; negyven penza után pedig egy páncél nélküli vitézt, vagyis könnyű lovast tartsanak; ha kevesebb dénárt szednek, ezt tartsák meg maguknak. Száz penza harminc dénárjával 3000 dénár, ami nyolc dénárjával 375 szabad telepes földbérének felel meg, a negyven penza pedig 150 szabad háznak. Ha egy falura harminc szabad háznépet, családot, tűzhelyet füstöt veszünk fel, akkor tizenharmadfél falu kellett száz penza összegyűjtéséhez és öt falu negyven penzához.

Minden várispán a maga ispánsága, vármegyéje területén századosságok vagy száznagyai kerületek, járások szerint (super unoquoque centurionatu) szedette össze a szabadok dénárjait s ezeket írott jegyzékben (nominatim sub certo scribentes numero) kimutatva a királynak járó egyéb jövedelmekkel együtt Szent Mihály ünnepéig (szept. 29.) tartozott Esztergomba küldeni, az akkori királyi székhelyre.

Ott osztották szét a jövedelmeket kétharmadrészben a királynak s egyharmadában a várispánoknak és száznagyaiknak. A ki a szabott időre teljes számmal be nem szállította a dénárokat, a hiányt kétszeresen tartozott megfizetni. (79. tc.)

Az új szabad telepesekkel szemben a régieket „colonus”-oknak nevezték. Ezen névvel csak ritkán találkozunk, még pedig a magyar középkor legelején, pl. Szent László pannonhalmi levelében és Kálmán I. 19. tc.-ben, s a középkor végén.¹ Ugyanakkor, mikor Kálmán törvénye a szabadok és vendégek új településeit ótalomban, kedvezményben részesíti, ugyanez a törvény a régi colonusok kiszorításáról értesít. Azt mondja a 19. cikkely, hogy a régi kivetett telepesek, ha nincs másutt földjük, térjenek vissza telepeikre; de ha földjüket monostorok vagy egyházak kapták meg és nekik, a régi colonusoknak van más földjük, akkor sértetlenül úgy maradjon a dolog, vagyis akkor a colonusok nyugodjanak bele monostoroknak, egyházaknak adományozott telepeik elvesztésébe. Az egyháziak fölmondhatják a régi bérleteket és házi kezelésbe vehetik földjeiket.

Eckhart a hetes polgárokat hajlandó a libertus vagy libertinus néposztálylyal azonosítani, s nem tartja eldönthetőnek, hogy az adófizetésre kötelezett szabad embereken kiket kell érteni, minő más kötelezettségeik voltak, mely néposztályba olvadtak be később.²

Mi már láttuk, mik a hetes polgárok vagy várőrök (civis). Kétségtől szabadosok ők is, de nem azonosak az egész szabados csoporttal, hanem csak egyikét teszik a sokféle foglalkozású szabados osztályoknak.

10. Azt is láttuk, hogy mik a szabadok Kálmán törvényében s mi e szerint a kötelességök, mint bérlőknek. Megfelelhetünk arra is, hogy a szabadok mely néposztályba olvadtak be.

¹ Religio 1910. 4. l. Pannonh. Rendtört. X. 455. l.

² Eckhart id. m. 19. l.

Hogy fejtegetésünk itt és a továbbiakban lehetőleg világos, szemléletes legyen, állítsuk magunk elé az Árpád-kori társadalom világi, nem egyházi osztályainak egész rendszerét a következő vázlatban:

<i>liberi</i>	{ principes, jobbagiones comites, seniores nobiles, valentes		<i>szabadok</i>	{ főurak, jobbágyurak ispánok, urak nemesek, jobb módúak	
	{ liberi, vulgares, pauperes	in propriis		{ szabadok, közönségek, szegények	{ sajátjukon más birtokán
		in alienis			
		{ jobbagiones servientes censuales			{ jobbágyok hűbéresek bérllők.
<i>servi</i>	{ ministeriales liberti v. libertini milites / cives etc.		<i>szolgák</i>	{ jobbágyok vitézek / várőrök stb.	
	{ servi c. domibus	udvornici exequiales etc. liberti vulgo vlv		{ házasszolgák	{ udvornokok torlók stb. szabadosok * v. öhögők.
		{ servi sine domibus			
				{ házatlan szolgák	

Az a kérdés: melyik társadalmi osztályba olvadtak be később a Kálmán-kori dénárfizető szabadok? Eckhart e kérdést eldönthetlennak tartja.

Nézzük meg a szabadok csoportjának közszabad osztályát. Ez osztály tagjai részint a saját kis birtokukon gazdálkodtak, részint mások birtokán éltek királyi földön, vagy egyházi s világi uraság földjén. Mások földjén a szabadok részint a tiszt, jobbágyi osztály élére kerülnek, részint hűbéres katonai szolgálatot vállalnak a szabados várőrökkel és szabados jobbágyokkal együtt, részint mint szabad bérllők gazdálkodnak és fizetik a földbért szabad dénárokat vagy nehezekek vagy fertó néven.

A szabad bérllőknek természetes joguk a szabad költözés. Velök a szabados, földhöz kötött urbéres osztályok

* A szabadosok sok osztályát l. Erdélyi: Egyházi földesur és szolgálai a középkorban. 17. stb. l. Pannonh. Rendtört. X. 448. stb. l. Religio 1910. 2—3. l.

(jobbágyságok, polgárok, udvarnokok, torlók stb.) a közös jobbágynévben úgy összekeveredtek, hogy már lehetetlen őket a XIV. század második felében szétválasztani, azért mindnyájuknak meg kellett adni a szabad költözés jogát. A régi szabadok egy része tehát beleolvadt a szabadon költöző urbéres jobbágyságba.

A szabad jobbágyságok tiszti osztálya pedig a serviensek hűbéres katonai osztályával együtt fölemelkedett a nemesek közjogi rendjébe.

Az aranybulla első két kiadása (1222, 1231) a servienseket még megkülönbözteti a nemesektől, kik a XI. századi törvények és a XII. századi oklevelek szerint a legalább is középbirtokú, vagyonosabb szabadok osztályát tették. Meg lehet figyelni, hogy az aranybulla egyes pontjaiban nemesekről, több más pontjában pedig serviensekről van szó, de sehol sincsenek azonosítva. Sőt egy helyen világosan azt vannak egymástól választva a nemesek és a serviensek.¹

¹ Szekfű Gyulának 1911. június 12-én „Serviensek és familiarisok” címen tartott akadémiai értekezése szerint (II. oszt. XXIII. köt. 3. sz. 1912. 26—27. l.) „*a servienst . . . mindig meg kell különböztetni a királyi serviensektől, kik még ebben a korban (a XIII. század második felében?) nem kizárólag nobilis néven neveztetnek . . . a serviens elnevezés a XI—XIII. században a földbirtokon kifejlődött, magánjogkör alatt álló néposztályok közt levő előkelőbb egyének jelzésére használtatott mindaddig, míg a XIII. század közepén a nagybirtoknak kialakulásával a hadiszolgálatot teljesítő familia-tagok legáltalánosabb megjelölésére alkalmaztatott*”. Ebben fejti ki azt az előbb kitűzött programját, hogy a „*királyi szolgák azaz nemesek osztályának tárgyunkhoz való viszonyát kell röviden szemügyre vennünk*” (18. l.). — Itt csak azt jegyezzük meg, hogy a XI. századi törvényekben előforduló „serviens” név a XII. századi Admonti-codexben nincs meg, a Szekfűnél idézett helyen későbbi betoldás történt. A serviens név divatja alig régebb a XIII. század kezdeténél. A királyi serviensekről Szekfű föntidézett szavaiban kimeríti mondanivalóját. A Pauler Gyula megállapította alapról nem igen mer elmozdulni, ellenben nagyon becses, a mit a magánbirtokok familiáiról és servienseiről mond. A nagybirtokosok serviensei Szekfű adataiból kitetszőleg csak a XIII. század vége felé lépnek föl. A serviensek és nemesek viszonyát úgy, a mint jelen tanulmányomban közzéteszem, már pannonhalmi előadásaimban is érintettem. Tűzetesen az 1222., 1231. és 1267. évi aranybulla-szövegek összehasonlítása alap-

Az első aranybulla azzal kezd, hogy „*a nemeseknek*” *kérésére*, sok panaszára II. András király „*úgy nekik, mint másoknak*” (tam eis, quam aliis) reformálja, helyreállítja Szent Istvántól adott szabadságukat. Az aranybulla 1231. évi kiadása ugyanazon helyen így egészíti ki az előbbi szöveget: *úgy nekik, mint másoknak, jobbágyoknak és servienseknek*” (tam eis, quam aliis, iobbagionibus ac servientibus) reformálja a régi szabadságot. A Szent István adta ősi szabadság dolgában nemesek, szabad jobbágyok és serviensek legközelebb esnek egymáshoz, de azért mégis világosan megkülönböztetik őket egymástól. Mindazonáltal az egyesülésre való törekvés elég nyilvánvaló már az első aranybullától kezdve, mely egymásután adja meg a servienseknek a nemesi jogokat, a szabad birtokot megillető mentességeket, noha a serviens neve világosan rávall a szolgálati viszonyra, a melyért az egykori szabad ember másnak a földjén él, nevezetesen a királyi serviens királyi földnek a haszonélvezője.

De ez a szolgálati viszony és a királyi vagy más földesuri telek haszonélvezetének tudata mind elhomályosul, háttérbe szorul azon hagyományos tudattal és új jogi elmélettel szemben, hogy a nemesség és a serviens osztály valamikor egyenlő szabadságot élvezett, egyformán szabad, liber volt. A királyi föld haszonélvezete nem teremthetett köztük lényeges különbséget, mert hiszen a nemesek is részesülnek királyi adományokban.

A közönséges, szegény szabadok, mondjuk röviden: közsabadok a szabados királyi várőrök földjén megtelepedve dénárokkal fizették a földbért, a melynek felét le is szolgálhatták a várőrök módjára. De azért a várőröknél mint szabados állapotú embereknel mégis különbeknek tartották magukat és sokan közülök a várőrök tisztjeivé

ján 1912. márc.—májusi egyetemi előadásaimban fejtettem ki. Szekfűnek e közben megjelent értekezése felfogásomra annyival kevésbé hathatott, minthogy közös anyagunk az aranybulla servienseire nézve mindössze néhány mondat s ebben sem érthetünk teljesen egyet.

vagyis várjobbágyokká vagy még magasabb tisztségekre emelkedtek. A serviensek nagy tömege tehát rangban nagyobb a váröröknél, s részben kisebb, részben egyenlő a várjobbágyokkal, sőt eredeti szabadság dolgában felülmúlja a szabados várjobbágyokat s egyenlő a nemesekkel. Imre király és András herceg testvérharcaiban, valamint Béla ifjabb királynak atyjától eltérő törekvéseiben, végül IV. Béla és fia István háborújában a serviensek nagy tömegei igen értékes haderőt jelentettek annak, a ki népszerűvé tudott lenni s a kihez a serviensek csatlakoztak. Azért az első két aranybullában megkapják e serviensek a nemesi jogokat, az 1267. évi aranybulla-kiadásban pedig a nemes nevet is.

A három aranybulla csak ezen fejlődés alapján érthető meg igazán.

Az 1222. évi aranybulla első cikkelye érthetetlen, ha benne a servienseket már nemeseknek tartjuk. Arról van itt szó, hogy Fejérváron a főegyház, a Szent István királytól alapított gyönyörű Nagyboldogasszony-bazilika védőszentjének ünnepére (aug. 15) a királyi család és udvara régi időktől fogva rendszeren meg szokott jelenni mintegy bucsura s ott töltötte az ünnep nyolcadát, a melybe belesik 1083 óta Szent István király ünnepe (aug. 20). Csakhamar e király szenttéavatása után a Szent Király ünnepe lett a fejérvári udvari ünnepség központja. Erre az egész országból összesereglettek az ünneplők és ügyesbajos emberek, kik a királyt látni akarták és tőle remélték ügyük elintézését, bajuk orvoslását. Mármint mi értelme volna az aranybulla oly kijelentésének, hogy Szent István ünnepére a nemesek is szabadon megjelenhetnek Fejérvárott? Bárminő nagyhatalmú a magyar király Freisingi Ottó s más idegenek szemében, odáig mégsem ment a magyar királyok hatalmaskodása, hogy a nemesek nem mertek volna királyi engedély nélkül a fejérvári ünnepségen megjelenni. Hiszen ha a nemesség, a gazdag szabadok osztálya, korlátozva van az országos ünnepen való megjelenésben, hát akkor kinek van itt szabadsága? Ám az

aranybulla első cikkelye nem is nemesekről szól, hanem serviensekről; azt mondja, hogy a fejevári országos ünnepen a serviensek is megjelenhetnek. Mik ezek a serviensek? Szabad emberek ugyan, de nem szabad birtokosok, hanem királyi földön élő, tehát a király ispánjának hatósága alá rendelt fegyveresek, hűbéresek. Hogy ezeket zsarnoki hajlamú egyes ispánok gyakran meggátolták katonai viszonyuk, várőrségi szolgálatuk címén abban, hogy tömegesen fölkerekedjenek s panaszaikkal a király elé járuljanak: ez egészen érthető, valamint érthető az is, hogy a refomatio jelszavától hangzó szabadságmozgalomban¹ a fegyveres serviensek legelső helyen azt a jogukat ismertetik el királyi földesurukkal, hogy a fejevári országos ünnepre és általános kihallgatásra ők is akadálytalanul elmelessenek. Annyira nem volt ez külön nemesi jog, hogy az 1231. évi első cikkely ezt a természetes szabadságot a servienseken kívül „másokra” is kiterjeszti, hogy legyen egy alkalom, a mikor az ország bármely lakója — kivéve talán az igazi rabszolgákat — királyja vagy nádora előtt elpanaszolhassa „elnyomott” állapotát (oppressi).

A serviens név mondott jelentése mellett van csak jó értelme az aranybulla 18.-ik cikkelyének is, mely azt mondja, hogy a serviensek a király engedélyével szabadon, bántódás nélkül átmelessenek tőle a király fiához. A gazdag nemesek vajjon miért mentek volna át? hogy tisztséget vállaljanak? vagy hogy pártot üssenek a király ellen? Hogy egy-két nemes a királyfi országrészében tisztséget vállalhasson, erre aligha kellett királyi engedmény s főképp törvénnyel biztosított bántatlanság. Hogy pedig pártütőként átmelessenek a nemesek a királyfi táborába, erre a király nem adhatott engedélyt és törvényes szabadságot. De egész természetesen érthető az a cikkely, ha a servienseken nem nemeseket, hanem várföldeken élő szabad

¹ Erdélyi: A jobbágyság szerepe a középkori magyar társadalomban. (A pannonh. főiskola évkönyve. 1911. 203. l.). V. ö. Erdélyi: Egyházi földesur és szolgálói a középkorban. Budapest. Szent István Társulat. 1907. 33. stb. l.

fegyvereseket, a kis hűbéreseket nagy tömegét értjük. Az idézett cikkely a szabad költözés jogát biztosítja, a mely kezdettől fogva mindig megillette a települő szabadokat s később az urbéres jobbágyság egész osztályára kiterjedt.

Az aranybulla nem holmi rabszolga vagy szabados állapotot akar megszüntetni a nemesekre nézve, hanem ellenkezőleg a nemesek, mint gazdagabb szabad birtokosok természetes szabadságait terjeszti ki a mások, főleg a király földjén élő szegényebb szabadokra, nevezetesen ezeknek fegyverrel szolgáló serviens osztályára. A szabad birtokosok természetes joga, hogy a királynak saját vagy családjá, rokonsága érdekében vezetett külföldi hadjáratainak ne legyenek kötelesek résztvenni. Ellenben igen természetes volna, hogy a király földjein élő serviensek kövessék urukat külső hadjárataiba is. Ha tehát az aranybulla 7. törvénycikkelye azt mondja, hogy a serviensek nem kötelesek a királyt külföldi hadjáratára elkísérni, ez annyit jelent, hogy a servienseknek sikerült e részben a király hűbérur jogát elhomályosítaniok s oly elbánást kivívniok, mintha ők is a nemesekhez hasonlóan a saját földjükön élnének.

Ehhez hasonló vívmány és engedmény az, hogy a király ezentúl nem szedet semmiféle collectát, sem szabad dénárokat a serviensek birtokain (1222. 3. tc.), amit aztán az 1231. évi 6. cikkely minden származású és állapotú emberre kiterjeszt, kivéve azokat, kik a királyi fiscusnak járó földbérrel (census) tartoznak. De hogy a servienseket fiscusi jószágokon élőknek akarja-e tekinteni, vagy nem, erre nézve nem nyilatkozik.

A további fejlődés azt mutatja, hogy a királyi serviensek földjének, birtokainak királyi eredete és jellege 1222—1267 közt teljesen elhomályosult a köztudatban s ez végül nyíltan proklamálta a servienseknek a nemesekkel való azonosságát, összeolvadását.¹

A fentebbiekben megfeleltünk Eckhart azon kérdésére, a melyek szerint eldönthetlenség, hogy mik voltak

¹ Endlicher 512—514. l.

a dénárfizető szabadok, mik voltak kötelességeik s mely néposztályba olvadtak be.

11. A rendkívüli adókról szóló tárgyalás bevezetésében Eckhart egy csomó téves állítást kockáztat meg, a melyek egész munkája bevezetésében is adóelméletéhez alapvetésül akarnak szolgálni.

„A királyi birtokon kívül — úgymond — másokkal is találkozunk, melyeknek birtokosai azonban szintén a király szolgálai (servientes regis); birtokaikra, akár adomány, akár ősi foglalás útján szereztek azokat, szintén kiterjedt a király rendelkezési joga, hisz Szent István, Kálmán és II. Endre tetszés szerint intézkednek róluk decretumaikban, hol megerősítve, hol gyengítve a birtokosoknak öröklési vagyis birtokaikkal való szabad rendelkezési jogát. Mivel a király hatalma ezekre is kiterjedt, a birtok élvezetéért ellenszolgálatot követelt, mely hadviselésből állott, az aranybulla koráig úgy kül- mint belföldi háborúban való részvételből, mit nem teljesítés esetében adóval kell megváltani. E hadi szolgálat volt minden szabadság erkölcsi alapja s ez visz minket az első általános adó, a füstpénz fogalmára is . . . A király földesuri joga az egyházra is kiterjedt, részt követelt az egyház adójából, a tizedből is, magának hajtva be annak huszadát.“¹

„A király ura nemcsak a saját földjeinek, hanem a mások tulajdonában levőknek is; ha elődei adományozták, annál inkább(!). Hisz az adomány, melyet elődei tettek, úgy látszik nem is kötelezi a királyt(!); legalább erre vall az, hogy az új királylyal mindenki iparkodik jószágait, kiváltságait megerősíttetni s ez gyakran különös érdemek fölemelésével történik. A kinek pedig joga van megerősíteni, van joga elvenni is. Hogy a király mennyire rendelkezik a földdel, még az egyházzal is, a már említett törvényeken kívül (Sz. István I. 6.² Aranybulla 6.³ Kálmán törv. 16,

¹ Eckhart id. m. 1—2. l.

² Az Admonti codex szerint és II. 6. a Corpus Juris Hungarici szerint.

³ Helyesen 1222. 4. tc.

18, 20, 21) leginkább III. István rendelkezése mutatja, ki mikor 1173-ban lemond az egyházi birtokkal való korlátlan rendelkezés jogáról (!), fentartja magának ezután is azt a jogot, hogy szükség esetén az egyházi birtok támogatását is igénybe vehesse. Ha mindezekhez vesszük, hogy Kálmán mily korlátlanul (!) rendelkezik a személyi adózással is, úgy láthatjuk, hogy a királynak őseitől öröklött hatalma volt alattvalói, egyháziak és világiak birtokainak szolgálatát igénybe venni.¹

Ezen állításokat Eckhart oly forrásból meríti, a melyet hitelesen nem tettek közzé. Fölhasználásáért tehát Eckhartot terheli a felelősség. Állításaival szemben hangoztatnunk kell a következőket:

A király serviensei nem azonosak a nemesekkel, még 1231-ben világosan meg vannak egymástól különböztetve és csak 1267-ben olvadnak össze.

A nemesek birtokaival királyaink nem rendelkeztek tetszésük szerint. Ellenkezőleg Szent István királyi hatalmánál fogva biztosítja minden szabad birtokosnak a vagyonával való szabad rendelkezést, még pedig azért, hogy kijelentse készségét ezen szabad rendelkezés megvédelmezésére, ha kell, karhatalommal is, a régi törzsszervezet és nemzetségi közös birtoklás ellenkezéseivel vagy bárkivel szemben. Hangoztatja, hogy a királyi, fiscusi javak ép úgy érinthetlenek legyenek, mint a hogy a többi birtokosnak is megadta a jogot, hogy uralkodjék a saját javain.² Sőt ugyanezen teljes tulajdonjogot megadja nekik a királyi adományokra nézve is, kivéve a püspöki és ispáni javadat.³ Kálmán király sem rendelkezik más birtokosok vagyonával tetszése szerint, hanem a kuriájában összegyűlt püspökök, apátok és urak, ispánok a királyi udvar szegénységére való tekintetből maguk adják vissza a Szent István utáni királyok adta halászatokat, a világiak részéről mind,

¹ Eckhart id. m. 36. l.

² Szent István II. 5—6. tc.

³ U. o. 35. tc.

a monostorok és egyházak részéről pedig csak a fölösleget.¹ A halászaton kívül minden más adományt, bármely királytól származtak, földeket, házakat, szőlőket, erdőket érinthet-
leneknek nyilvánítanak Kálmán törvényhozói.² A Szent István utáni királyok adományaira nézve a rendelkező jogot nem maga király, hanem ő és törvényhozó tanácsa együtt szorították meg, nem absolutista felfogással, hanem a szabadságnak kedvezőbb hűbéries alapon első sorban a családi vagyon épségben való megtartása érdekében és csak másodsorban a király iránt való hűség ápolása végett.³ Az ily törvényhozás nem jelenti azt, hogy a királyé minden föld az országban, hanem csak azt, hogy a tulajdonos vagyonjogi intézkedéseinek közhitelű érvényességét és hatósági biztosítását bizonyos föltételekhez köti. Ám ez is csak törvényhozó kísérlet maradt, az életbe nem igen ment át Nagy Lajosig, a mikor a hűbéries felfogás már nem volt annyira új és idegen, mint Kálmán korai kísérleténél. II. András nemcsak nem korlátozza a nemesek, a szabad birtokosok tulajdonjogát és szabad rendelkezését, hanem ezt még a királyi földeken élő serviensekre, kis hűbéreseire is kiterjeszti (1222. 4. tc.)

Abból hogy a királyok megerősítik egyes birtokosok végrendelkezéseit s adományait, nem az következik, hogy a királyok jogosan rendelkezhetnek az illető birtokosok vagyonával, hanem hogy a király hatalmával meghiúsíthatja, de meg is védheti a birtokos rendelkezését. A királyi megerősítő nyilatkozat arra való, hogy a rendelkező birtokost mindkét irányban megnyugtassa. Ha a szabad birtokos

¹ Szent Benedek Regulája (c. 36.) tiltja a husevést. A clunyi szellemű első bencések és kanonokok Magyarország első keresztény századában ezt a hustilalmat gondosan iparkodtak megtartani, azért a hust hallal pótolták. Halszükségletök tehát nagy volt. De érdekes, hogy Kálmán udvara is a saját fogyasztására sok halászatot tartott szükségesnek.

² Kálmán I. 15—17. tc.

³ U. o. 20. tc. Az ősi és Szent István adta vagy vásárolt birtokokra nézve a birtokos szabad rendelkező joga tovább is épségben marad. U. o. 20—21. tc.

rászorul a királyi hatalom jóakarátára s támogatására, akkor viszont ez a hatalom bizonyos föltételeket szabhat a rendelkezés érvényességéhez. Ez ma is így van, a mikor senki sem mondhatja, hogy a törvényhozás és a hatóság ura minden vagyonnak, mert az adásvétel, adomány, végrendelet stb. érvényességét, végrehajthatóságát föltételekhez kötik.

Hogy a király földesuri joga az egyházra is kiterjedt, mert huszadot követelt az egyházi tizedből: ez az állítás olyan, mintha valaki ma azt mondaná, hogy mivel az állam bélyegilletéket ró ki minden nyugtatónyra, számlára, ennél fogva az állam tulajdonosa az összes nyugtázott összegeknek. A püspöki székesegyházak részére az egyházmegye területén levő minden évi termésből, évi szaporulatból, jövedelemből járt a tized, még ha a király volt is a földesur vagy bárki más a birtokos, s ebből vontak le a király részére minden huszadik részt. A tizedszedés címén még senki sem mondta az egyházat az egyházmegyékben volt összes termés, minden állat és jövedelem urának, pedig itt mégis az őszövétségi alapgondolat az volna, hogy minden a Istené, s azért minden évi szaporulat tizede az Isten házáé. A tized huszada még kevésbbé jelenti a tulajdonjogot, mert világosan tudjuk, hogy a huszad nem egyéb, mint a tizedszedők hatósági védelmének és támogatásának a díja vagy illetéke.

Eckhart és megnevezetlen forrása egészen perverz jogi felfogást és szavakkal üzőtt játékot tulajdonítanak Árpád-kori királyainknak. Okoskodásuk egyszerű szavakkal ilyenformán hangzanék: ami más birtokosoké, az tulajdonképpen a királyé; de a király is csak oly tulajdonos, hogy „örökre” adott jótéteményei nem érnek semmit az ő halála után, mert az új királyt nem kötelezi elődeinek adománya, még ha az Uristennek tette is, ha a lelke örök üdvösségét akarta is vele biztosítani. E szerint a magyar királyok tisztában voltak azzal, hogy adományuk érvénye csak életökben állhat meg s mégis örök időkre szóló adományokról adnak ki okleveleket. Ők maguk érvényteleneknek tartják elődeik

összes adományait, s mégis újra meg újra örökre szóló adományokat, vagyoni intézkedéseket tesznek, sőt átkot mondanak arra, a ki valaha meg merné változtatni jámbor vagy hadi stb. érdemeket jutalmazó intézkedéseket. Hol itt az őszinteség? hol itt a jogrend és vagyonbiztosság? Nem ámítás-e ez az egész rendszer? Hát az igazság az, hogy ama régi, becsületes és józanul gondolkozó királyoknak fogalmuk sem volt ily csűrő-csavaró jogról. Volt ugyan idő, 1228 tájától kezdve egy évtizeden át, a mikor oly elmélet támadt a királyi családban, a nagyratörő, nagybuzgalmú trónörökösben, hogy a királyi örökségek könnyelmű, fölösleges, pazar adományozása revideálható, s birói úton visszavonható; de ez az elmélet és hatása csak rövid ideig volt felszínen s a mohi csatában kegyetlenül megboszulta magát, mert egyik fő oka volt a nemesek, az összes birtokosok általános duzzogásának és a harcra való kedvetlenségének. Pedig ez az elmélet és adomány-revizió nem vonta kétségbe az összes királyi adományok örök, végleges érvényét, hanem csak az u. n. könnyelmű és fölösleges adományokét. Ugyanaz, ki ezt az elméletet fölkarolta és keresztül akarta vinni, a tatárjárás után csakhamar lemondott róla, sőt az adományozásokban messzebb ment atyjánál s a magánvárak építésének elősegítésével, javadalmazásával megalapította a magánhatalmi feudalismust Magyarországon.

Eckhart és forrása azt mondják: a kinek joga van valamit megerősíteni, annak joga van azt az adományt vissza is venni. Ez szofizma. Igen: a kinek joga van az adományt, oklevelet megerősíteni, annak joga van meg nem erősíteni is, ha a megerősítés föltételei hiányzanak. De elvenni, az már kissé nagyobb dolog. Lehet valamit erősíteni akkor is, ha az teljesen jogos, erős. Lehet ilyesmit erősíteni akkor, a mikor fölösleges aggodalom keres új erősséget ahhoz, a minek jogerejéhez komoly kétség nem férhet. Lehet új erősséget keresni és nyújtani ahhoz, a mi jog szerint ugyan erős, de a hatalom, erőszak, félreértés fenyegeti jogot. Az okiratok királyi megerősítését az érdekeltek azért keresték, hogy a királyi kancellária az érvényesség

törvényes vagy szokásos föltételeit ellenőrizhesse, a király tudomásul vegye, végrehajtását hatalmával és tekintélyével biztosítsa. Mikor felsőbb hatóság kancelláriája átír elődétől adott oklevelet, az átíró formulához rendesen megerősítést is csatol. Ez azt jelenti, hogy az átírt oklevél hitelességét megvizsgálta, kifogástalannak találta és az örök érvényű oklevelet a maga részéről is kész megújítani, hogy még több erőssége legyen. Az átírást azért kérik, hogy ne kelljen veszélyes útakra vinni, perekben mindig felmutatni az eredetit. De bármennyire meg van erősítve az átírat, az ellenfél ügyvédje gyakran követeli az eredeti oklevél bemutatását, a melynek becsülete, bizonyító ereje annál nagyobb, mennél régibb. Eszök ágában sincs a középkori magyar szokásjogban élő embereknek azt hinni, hogy régi okleveleiket minden új királylyal meg kell erősíttetniök, mert különben a király jogosan elvehetné az elődei okleveleiben foglalt adományokat. Hiszen akkor minden fontosabb oklevélnek jól megőrzött levéltárakban husz-harminc megerősített átíráttal kellene meglennie.

Eckhart és forrása nagy súlyt helyeznek III. István 1173. (?) évi nyilatkozatára, a melyből ily formán okoskodnak: István lemond az egyházi birtokokkal való rendelkezésről, tehát joga volt hozzá. Sőt korlátlan rendelkezési jogról beszélnek mint jogról (!). Holott nem jogról mondott le a király, hanem a kegyuri jognak illetéktelen kiterjesztéséről, a mit elődei időnkint gyakoroltak. A kegyurnak természetes és egyháztól elismert joga a tőle vagy elődeitől alapított egyház vagyona felett őrködni, hogy ez kitűzött céljának szolgálhasson; s a maga nagy szükségében joga van ezen egyház jövedelmeinek fölöslegéből segítséget igénybe venni az illetékes egyházi hatóság beleegyezésével. De nincs joga a kegyurnak egyháza javadalmasát kánoni per és ítélet s az egyházi főhatóság hozzájárulása nélkül letenni, áthelyezni, a megüresedett javadalmat sajátjaként kezelteni és jövedelmeit lefoglalni. III. István az utóbbi helytelen, jogtalan kegyuri eljárásról mondott le, a mi kötelessége volt. Okirata bevezetésében elvül azt hangoztatja, hogy mennél magasabb

állású valaki, annál nagyobb gonddal tartozik buzgalmat tanúsítani a teremtő és egyháza iránt, nem pedig azt, hogy a királyoknak minden szabad, a mit hatalmukkal, erőszakkal megtehetnek.

Nem lehet megérteni, hogy mire gondol Eckhart, mikor azt mondja: Kálmán korlátlanul rendelkezik a személyi adózással is. Hiszen Kálmán és törvényhozó tanácsa a dénárszedést nem korlátlanul intézi, hanem inkább ezen földbér behajtásában az ispánokat korlátozza: nem engedi, hogy a királyi ispánok, minden szabad telepestől egyformán szedjék a nyolc dénárt, hanem akarja, hogy a kik személyes szolgálatot teljesítenek, azok csak négy dénárt fizessenek.

Nem úgy áll a dolog, hogy előbb volt meg a szabadok hadiszolgálat a s ezt aztán megválthatták adóval, hanem megfordítva: eredetileg nyolc dénár volt a tartozás, a kikötött földbér, s aztán merült föl annak a törvényes lehetősége, hogy a földbér felét leszolgálhassák fegyveres, lovas vagy földműves munkával.

Az sem felel meg a történeti valóságnak, hogy a hadiszolgálat volt minden szabadság erkölcsi alapja. Az országot ugyan fegyver szerezte meg, de már a Szent Istvántól megalapított keresztény állami rend általában nem a harci erényekre, hanem a békés művelődésre akart támaszkodni. Szent István a nemesekben békés, okos, szorgalmas földbirtokosokat és művelődő keresztényeket akart látni, azért legszigorúbban üldözte a karddal való viaskodást. Igazi szabad az volt, a kinek volt szabad földbirtoka. A szabad származású ember, ha másnak a földjén élt, már nem lehetett oly teljesen független, mint a szabad birtokos, még ha hadiszolgálatot vállalt is. A civis és miles, noha hadiszolgálat volt a fő foglalkozása, nem tartozott a szabad osztályba, hanem a szolganépek szabados osztályába. Ellenben a diákká tanított és diáki rendbe fölvetett szolga és szabados egyszerre szabaddá lett művelődése és egyházi rendje alapján. Az Árpádkor nagy részére nem illik az a mondás, hogy a hadiszolgálat volt minden szabadság erkölcsi alapja; inkább illik az Anjoukorra s a további időkre, a

mikor királyaink erős királyi hadsereg nélkül rá voltak utalva hiveik buzgó hadiszolgálatára, s ennek arányában osztogatták nekik adományaikat és kiváltságaikat.

12. Hóman „Az első állami egyenes adó” Kálmán-kori meglétéről egyáltalán nem kételkedik, hanem elfogadja azt az alapot, a melyet Eckhart rakott le legszélesebben. Annyira elfogadja, hogy Kálmán törvényének épen az állami egyenes adó első világos megállapítása szempontjából európai jelentőséget tulajdonít.

Láttuk, hogy ez az alap nem bírja meg az állami egyenes adó egyszerűebb igazolásának a terhét sem.

Az aranybulla korában fölmerülő rendkívüli egyenes állami adók, a hadi segély és a kamarahaszon, másrészt az aranybullában is említett hadi birság szintén nem nyujtanak elegendő alapot Hóman főgondolatához, hogy t. i. az első állami egyenes adó tulajdonképen hadmentességi adó.

A hadisegélyt nem azért fizetik az urbéres házak, mert nem vesznek részt a hadjáratban, hanem azért, mert a szabad birtokosok minden jövedelemforrása, a föld, ki van osztva az urbéres szolgák, szabadosok és szabadok között, s minden új költségemelkedést kénytelenek a birtokosok ott behajtani, a hol jövedelemforrásuk van, urbéreseiknél. Mondhatjuk úgy is, hogy a hadisegélyt királyuknak a szabad birtokosok adják, de ők természetesen földjük terméséből, állataikból és földbéreiből a rendkívüli kiadást csak úgy bírják meg, ha a szokott jövedelmeket a rendkívüli körülményre való tekintettel kivételesen fokozzák termelő népeik, az urbéresek terhére.

A kamarahaszon pótlására szedett rendkívüli adó hadmentesség szempontjából nem jöhet szóba. A hadi birság pedig (*iudicium exercitus*) nem adó, nem a hadkötelezettség váltsága, hanem valóságos birság, büntetéspénz a köteles hadjárat elmulasztásáért. Ezen a jellegén az sem változtat, hogy *collecta iudiciorum exercitus* néven tömegesen hajtják be országszerte vagy egyes országrésze-

ken, mert tömegesen maradtak otthon a hadjáratra kötelezettek.¹

Megjegyzendő, hogy a hadmentességi adó gondolata már megvan Eckhartnál, mindjárt az első oldalon, a hol azt mondja, hogy a király a birtok élvezetért ellenszolgálatot követelt, mely hadviselésből állott, mit nem teljesítés esetében adóval kellett megváltani, s „ez visz minket — úgymond — az első általános adó, a füstpénz fogalmára.” Átveszi Hóman Eckhart azon gondolatát is, hogy „a hadiszolgálat volt minden szabadság erkölcsi alapja,” a mit Hóman úgy alakít, hogy „a földesuri adóztató” hatalom a katonaállítás kötelezettségének megokolt ellenszolgálatasaként tűnik fel.”² Eckhart a rendkívüli adó eredetét és fejlődését külföldi példákkal, hasonlóságokkal és különbözőségekkel iparkodott megvilágítani. Hóman a magyar füstpénz hadmentességi adó jellegét támogatta külföldi példákkal. Csakhogy az analogiák általában gyöngye érvek.

Eckhart hatása kétségtelen és nem csekély Hóman adóelméletében, vagy tán mindkettőre egy közös forrás gyakorolt valami jelentékeny s tetszetős, ámbár nem szerencsés hatást. Új azonban Hóman Bálintnak a „hadmentességi adó” neve, alkalmazva Eckhart gondolatára, s új az az elmélete, a mellyel a hadmentességi adó eredetét a honfoglalóktól itt talált és hódolásra kényszerített népek, az u. n. „szabad,” de valójában csak „félszabad szolganepek” türelmi illetékében leli meg.

¹ V. ö. Hóman id. értekezését. Történeti Szemle 1912. 165. l. jegyz.

² Eckhart id. m. 1. l. Hóman: Tört. Szemle 1912. 163. l. A földesuri adóztató hatalom alapja a birtokjog. A kié a föld birtoka, az a föld jövedelmére is számot tarthat. Ez a jövedelem házi kezelésben nem egyéb, mint maga az egész termés, urbéresekkal vagy bérlőkkel való gazdálkodás esetén pedig a termés egy része vagy a készpénzben fizetett földbér. A birtokjogot sokféle címen lehet megszerezni kezdetleges társadalomban is: jámbor célú adománynyal, végrendelettel; hadi, udvari vagy gazdasági stb. érdemekkel; vétellel, irtással, stb. Pusztán a katonaállítást venni a földesuri adóztató jog alapjául a legritkább esetben lehetséges. Nagyon kevés az oly adomány, a mely nem mult hadi stb. érdemeket, hanem jövődöbeli katonai szolgálatot említ az adomány okául.

Mikor Magyarország legkezdetlegesebb viszonyairól beszél, akkor is fejlett „állami” fogalmakkal dolgozik. Szerinte „az állami szükségletek kielégítésére rendelt pénzügyi szolgáltatások és a katonai (közigazgatási) szolgálat különböző társadalmi osztályokra nehezedő, de lényegükben azonos terhek.”¹ Ez azt jelentené, hogy az első állami adók korában adózó szabados urbéresek s a későbbi jobbágyok pénzügyi szolgáltatásai lényegileg azonosak a nemeség katonai és közigazgatási feladataival. Ez a felfogás tehát egyszerűen elmossa a középkori magyar társadalom jobbágyosztálya és nemesi rendje közt szembetűnő nagy és lényeges különbséget. A mi akkor nagyon is fontos osztály-külömbőség, az a modern társadalombölcselel szemében lehet lényegileg azonos, de csak az általános emberi jogok és filozofus elvonások alapján. Ám a történelem nem az azonos lényegyet keresi, hanem a lényegen mutatózó változásokat, különbségeket, s ezek fejlődését vizsgálja s állapítja meg a különböző nemzetek és korszakok társadalmi életében.

Fogalomzavaró állítás az is, hogy „a kezdetleges földesuri adók közszolgáltatások jellegével birnak”.¹ Kétféle adót állítunk szembe egymással: földesuri- és közadót. Ha egyik adó a másiknak jellegével bir, akkor a másik jelleg az uralkodó. Ezt elfogadhatjuk oly értelemben, hogy igazán primitív birtokviszonyok közt a patriarchalis, családias közös birtoklásra következik bizonyos megosztás, a melyben a fejedelmi család s a többi nemzetségek és családok dominiumait különböztetjük meg. Ezekből jutnak adományok az egyháznak. Ily megosztottságot tüntet föl Szent István II. 5. 6. törvénycikkelye, a melyek teljes dominiumot biztosítanak minden birtokosnak s ugyanily sérthetlen dominiumot tartanak fön a fejedelem részére is a fiscusi javak fölött. E birtokrendszerben csak földesuri adók, jövedelmek jelentkeznek. A hol a fejedelem közvetlenül a római állam örökségébe lépett, ott a római állami adók összeolvadtak

¹ U. o. 164. l.

a fejedelem földesuri jövedelmeivel. De a magyar fejedelem uralmát Pannoniában ötszáz évvel előzte meg a római uralom, ennek adóit a magyar fejedelem nem örökölte, hanem csak a frank-szláv uralom dominiumait és földesuri jövedelmeit. Közadókról vagy közszolgáltatásokról, mint állami adókról századokon át nincs szó hiteles forrásainkban, s e tényen sem „a fejlődés általános törvényei,” sem Koglernek a tirolai adózásról írt fejtegetései nem változtatnak.¹ Hogy „földesuri adók közszolgáltatások jellegével birnak,” ez igazolást nyerhet a nyugati hűbéres államokban, de nem Magyarországon, hol közjogi hűbériség nem alakult ki s az ország nem darabolódott szét kisebb államokra.

13. Legnevezetesebb Hóman elméletében az a kísérlet, a melylyel felelni akar az Eckharttól eldönthetlenné mondott kérdésre, hogy t. i. „az adófizetésre kötelezett szabad emberek alatt kiket kell értenünk”.²

Hóman felfogása az, hogy a „szabadok” dénárait nem szabadok fizetik, hanem „félszabad szolganépek,” idegenek, nem magyar származásuak, azon népek ivadékai, a kiket a magyarok itt találtak és hódolásra kényszerítettek, de aztán a köztörvények oltalma alá helyeztek s ezért türelmi illetéket szedtek tőlük először egy összegben, utóbb házankint szétosztott egyenes adó alakjában.³ Ez az egyenes adó volt a földesur vagyis a szabadok dénárai néven házankint, tűzhelyenkint, füstönkint szedett királyi országos jövedelem.

E felfogás egyrészt a „szabadosok dénárai” = „szabadok dénárai” névre támaszkodik, a melyben a „szabados” egyértékűnek látszik a „szabad”-dal. Főntebb már rámutattam, hogy a szabadok dénárai az eredeti, hiteles és rendes elnevezése annak a királyi földesuri jövedelemnek,

¹ V. ö. u. o. 168. l. jegyz. Általában a külföldi analógiák alkalmazásában nagy óvatosság szükséges. Az angol danegeldhez, dánoknak fizetett hadisarcból eredő adóhoz hasonló adózást nálunk talán soha, vagy legfeljebb a török korszakban találunk. V. ö. u. o. 166. l. jegyz. 184. l.

² Eckhart id. m. 19. l.

³ Tört. Szemle 1912. 169—171. l.

a melyet csak egyetlen, nem mindenképpen hiteles heiligenkreuzi oklevél nevez mindenestre tévesen szabadosok dénárainak, s ezt utánozza aztán két hamis borsmonostori oklevél.

A Kálmán törvényében (I. 80. t.-c.) előforduló „pro libertate” kifejezés is úgy tűnt fel, mintha a szabadok azon szabadságért fizették volna a dénárokat, a melylyel szolgaságuk legalább személyökre nézve megszűnt, mikor a köz-törvények oltalma alá helyezték őket. Főntebb szintén kifejtettem, hogy mit jelent a „pro libertate” kifejezés szemben a „pro opere” szóval.

Azért is keresett Hóman a „szabad” névnek „félszabad szolganép” jelentést, mert úgy vélte, hogy minden szabad magyar tagja lévén valamely ősi nemzetségnek, vagy „nem”-nek, okvetlenül „nemes” volt, a nem-nemes szabad tehát csak idegen származású magyarországi ember, a honfoglaló magyaroktól itt talált, meghódolt nép ivadéka lehetett. „A nemzetségi szervezet részese nem lévén, társadalmon kívül állónak, szolgának tekintetik” — írja Hóman a hódolt népről.¹ Az államhatalom szerinte a szolganépeket tekintet nélkül arra, vajjon vele vagy más hatalommal (magánurral) állnak-e magánjogi kapcsolatban, meghatározott évi szolgáltatások fizetésére kötelezte s e türelmi illeték fejében a köztörvények védelme alá helyezte, tehát ellentétben a rabszolgákkal bizonyos mérsékelt szabadsághoz juttatta. Ezen szolganépek tagjai azok, a kiket a valódi szabadokat jelentő nobiles és milites mellett XI. századi törvényeink liberi néven emlegetnek.²

Hóman egész elmélete főleg ezen utolsó föltevésen alapszik. Ezt okolta meg legrészletesebben a liber szóra vonatkozó adatok felsorolásával és értelmezésével. Lássuk ezen adatokat közelebbről.

Szent István törvényei világosan két főcsoportba sorozzák³ az összes világi emberek osztályait: a szolgák és szabadok csoportjába.

¹ U. o. 169 - 170. l.

² U. o. 175. l.

³ V. ö. főntebb a világi társadalom osztályainak egész rendszerét. 38. l.

A bűntények közt leginkább a lopás és gyilkosság veszélyezteti a társadalom főérdekeit, az élet- és vagyónbiztosságot, s ellenük legkorábban és legáltalánosabban kellett védekezni. A rájuk vonatkozó törvények esetei a következők:

szándékos és véletlen emberölés (szabad öl meg szabadot)
 szolga öl szolgát, szabad öl szolgát¹
 szolga öl szolgát, szolga öl szabadot²
 a feleséggyilkos ha ispán, ha lovag (miles) vagy jó módú, ha közönséges,
 más házára törő ha ispán, ha lovag, ha közönséges (szabad)³
 tolvaj ha férjes asszony, ha szolga, ha szabad, ha udvarnok.⁴

A szándékos emberölés vérdíja 110 arany pénza vagy ugyanannyi tinó ép úgy, mint mikor szolga öl szabadot.⁵ A gyilkos szolgáltaért természetesen ura fizet, ha érdemesnek tartja szolgáját arra, hogy a tőle meggyilkolt szabad ember nagy vérdíjával megváltsa a vérboszútól. Mikor a törvény a szándékos és véletlen emberölésről szól, akkor magától értetődőnek tartja, hogy mindez a szabad osztályokra vonatkozik, s azért meg sem nevezi őket, hanem csak ott, ahol a szabad ember szolgálával kerül szembe. Ha Hóman szerint a szabad ember csak félszabad szolgálavadék, akkor Szent István az igazi szabad osztályokról megfélemedezett, vagy érettök legfeljebb annyi vérdíjat állapított meg, mint a fél-szabad szolgálavadékért.⁶ A feleséggyilkosságnál és a más házára való fegyveres támadásnál látjuk a szabadok három rangosztályát s a nekik megfelelő vérdíj fokozatát 100, illetőleg 50, 10 és 5 tinóban kifejezve.

¹ Szent István II. 16, 13. t.-c.

² U. o. 36—37. t.-c.

³ U. o. 14, 33. t.-c.

⁴ U. o. 31, 39, 41, 55. t.-c.

⁵ Hogy Szent István és Szent László korában egy tinó = egy arany pénza (= 30 dénár), ennek bizonyítékai Sz. István II. 23. Sz. László III. 29.

⁶ V. ö. Tört. Szemle. 1912. 177. l. jegyz.

A szabad embereknek három rangosztálya van említve Szent István II. 20. törvénycikkelyében is, amikor megtiltja, hogy ispán vagy lovag ne merjen ezentul szabad embert szolgává tenni. Az udvarnok lopása azért kívánt külön intézkedést, mert az udvarnok már nem igazi szolga, nem is szabad ember, hanem földhöz kötött szabados. Itt van tehát az a félszabad, a kit Hóman keres s a szabad osztályban akar fölfedezni. Az udvarnokra nézve az a szabály, hogy mint tolvaj a „szabadok” törvénye szerint¹ ítéltesse meg, míg tanuskodás dolgában szolgának tekintesse, „tanuskodása a szabadok közt ne fogadtassék el”.

Szabad embernek szolganővel való viszonyát és házasságát Szent István törvénye szigorúan tiltja, az ily házasságra lépő szabad embert örökös szolgálattal sújtja még akkor is, ha a szabad ember másnak szolganőjét e nő gazdájának beleegyezésével vette volna el feleségül. A szabad ember és másnak a szolganője közt fölmerülő parázna viszonyt a törvény azzal a megokolással tiltja el, hogy a szabadok mocsoktalanul őrizték meg szabadságukat.² Ilyen törvényhozás Szent István és tanácsosai részéről érthető, ha a liber névvel valódi szabad embert akarnak óvni a rabszolganővel való viszonytól; de alig érthető, ha a liber nevet nevet félszabad szolgálvadéokra vonatkoztatjuk. Különös volna, ha Szent István és tanácsosai ily dolgokban csak a félszabadok szabadságát félték a mocsoktól, az igazi szabadokat pedig tiltó, óvó szó nélkül engednék viszonyra, házasságra lépni rabszolganőkkel. Ki fogadhatja el a liber szónak ily mesterkélt, önmagában szinte ellenmondó jelentését akkor, amikor csak egyszerű, természetes, eredeti jelentése ad helyes megoldást?

Szent István törvényei után a legközelebbi törvény, mely reánk maradt, Szent László u. n. II. törvénye, mely

¹ A XII. századi Admonti codexből a „szabadok” szó kimaradt, de a helyes értelelem szerint eredetileg a „liberorum” benn volt a szövegben.

² Szent István II. 26—27. t.-c.

ezen király uralma kezdetén, 1078. körül statarialis szigorúsággal akarja helyreállítani a vagyon- és életbiztosságot. E törvényben a lopás esetei fokozati sorrendben a következők:

lúd, tyúk értékének a tolvaja *ha szabad*, ha szolga, ha diák,
 tyúknál nagyobb érték tolvaja *ha főemberek rokona is*, ha szolga,
 ha diák,¹
 tíz dénárnál kevesebb érték tolvaja *ha szabad*, ha szolga,
 tíz dénárnyi érték tolvaja *ha szabad*,
 tettenért tolvaj *ha szabad*, ha szolga, ha szökevény szolga²

Egy tekintet a lopás eseteinek főntebbi sorozatára meggyőzhet mindenkit arról, hogy Szent László statarialis, kis lopást is akasztással büntető törvénye az összes néposztályokra gondolt: a szolgák, a szabadok, a diákok (egyháziak) lopására. A szabad osztályt egyszer úgy jelzi: „Ha a főemberek rokona is a tolvaj (qualiscunque proximus principum), ki tyúknál nagyobb értéket lopott, fölakasztás-sék”. Lehet-e a párhuzamos főntebbi nevek összevetése után még azt gondolni, hogy Szent László főemberei törvényük hozatalában az igazi szabadok lopásáról megfeledkeztek, s hogy a szolga mellett csak a szabadnak, libernek nevezett félszabad szolgáladvokok lopására terjesztette ki a statariumot?

Ugyanazon törvény 1., 2. cikkelyére a 6. cikkelyben olyképen van hivatkozás, hogy ha a bíró a tolvaj szolga orrát le nem vágja vagy a szabad embert föl nem akasztja, akkor adják el őt, a bírót, minden vagyonával, ha pedig igaz embert akaszt fel, 110 pénzát fizessen, vagyis fizesse meg a szabad ember vérdíját.

Szent László III. törvénye már enyhébben bünteti a lopást, akasztás helyett eladással, szolgasággal. E törvény 1085 körül keletkezett. Benne a lopás esetei a következők:

¹ Szent László II. 1, 2, 6, 13. t.-c.

² U. o. 12, 14. t.-c.

elfogott tolvaj, ki egyházba menekült, ha szabad, ha szolga,
 el nem fogott tolvaj, ki egyházba menekült, ha szabad, ha szolga,¹
 tolvaj ha férjes nő, ha özvegyasszony, ha hajadon leány,²
 tiz dénárnyi érték tolvaja ha szabad,
 tiz dénárnál kisebb érték tolvaja ha szabad,
 hat dénárnyi érték tolvaja ha szolga,
 tolvaj, ki templomba menekül s ártatlannak mondja magát, ha
 szabad, ha szolga.³

Ezen esetek összevetésénél főlegesen megismételni a
 főntebbi következtetéseket. Hóman az idézett eseteknél azt
 hangoztatja, hogy a liberi-ről mindig a rabszolgával szembe-
 állítva szólnak a törvények. Ezt úgy akarja érteni, hogy a
 szolga és szabad név a társadalomnak csupán két legalsó,
 egymáshoz legközelebb eső osztályát jelenti s nem meríti
 ki az összes világi osztályokat. Ennek az ellenkezőjét iga-
 zolják a XI. századi törvények.

Tévedés azt hinni, hogy az igazi szabad magyar okvet-
 lenül nemes volt, hogy az igazi szabad a nemesnél kezdő-
 dött. A *nobilis* név a középbirtokú szabadokat jelentette⁴
 s vannak a XII. században okleveleink, a melyek a király
 legfőbb tisztviselőit is *nobiles* néven említik, pl. 1152-ben
 „coram omnium *nobilium* consentientibus, scilicet Martirio
 archieposcopo, Belos bano, Apa comite, Heidrico curiali
 comite sic ordinavi”.⁵

Nem változik a libernek igazi „szabad” jelentése akkor
 sem, mikor Szent László II. 11. törvénycikkelye szerint
 nemesek vagy lovagok szabadokkal és szolgákkal törnek
 más nemes házára, valamint akkor sem, amikor Szent László
 III. 13. törvénycikkelyében az ispánnak szabad vagy szolga
 állapotú jókszedőjéről van szó. Mert az előbbi adat arra
 vall, hogy a szegényebb szabadok olykor társul szegődtek

¹ Szent László III. 4–5. t.-c.

² U. o. 6–7. t.-c.

³ U. o. 8, 17. t.-c.

⁴ Erdélyi: Magyarország társadalma XI. század törvényeiben 57.
 64–65. l.

⁵ Pannonh. Rendtört. I. 601. l.

a gazdagabb nemesekhez, lovagokhoz, kiknek szolgálai is voltak; a másik adat meg azt mutatja, a mit nélküle is föltételezhetnénk, hogy t. i. a várispán tisztjei és altisztjei vagy jobbágysai s jókszedői közt már akkor is voltak szegényebb szabadok; mert voltak a vár birtokain szabad telepesek, a kik a várőrök közt teljesítették a várőri szolgálatot, a derekabbak tiszt, jobbágyi állásokra emelkedtek és vállalkozhattak jókszedésre is.

Az apátoknak és püspököknek szintén voltak szabadjaik, szabad telepesaik. Ilyenokról szólnak Szent László I. 27. és 30. törvénycikkelyei. Minden nagyobb földbirtokos megtehetette, hogy befogadja üres vagy irtásra váró területeire szabadon jövő-menő elszegényedett magyar és idegen bérlőket, szabadokat és vendégeket, a kik aztán szolgálai és szabadosaiknak tisztjei, az uraságnak jobbágysai, fegyveres lovasai, testőrei, követői lettek. Ilyen szabadokról szól az I. esztergomi zsinat 29. cikkelye, a mely szerint valamely egyház szolgájából lett diák fiai az illető egyház szabadjai közé soroztassanak. Ilyen szabadjai voltak több más egyház közt a dömösi egyháznak (1138); a pannonhalmi apátság nagy birtokösszeírása pedig a tatárjárás előtt oly „szabad jobbágyokról” beszél, a kik a saját öröklött földjükkel csatlakoztak az apátsághoz (1237. k.). Itt a „szabad” név a származást, a „jobbágy” név a tisztikatonai osztályba való belépést jelenti.

A libernek félszabad állapotát látszólag az bizonyítja legjobban, hogy a birtokkal együtt adományozzák. De ez csak látszólag szól a libernek szolgál-állapota mellett. Mert igaz, hogy a szolgát és szabadost is adták-vették s adományozták a birtokkal együtt, de míg ezek földjükhöz vannak kötve, addig a liber szabadon elköltözhetik. A szabadok, liberek említése az adományokban s eladásokban nem jelent többet, mint ha ma valaki végrendeletében vagy adásvételi szerződésben házat, birtokot ruház át másra s az írásban feltünteti a bérlőket szerződésszerű tartozásaikkal együtt.¹

¹ V. ö. Tört. Szemle 1912. 176. I. jegyz.

14. Hogy a szabadok, a liber osztály a honfoglalóktól itt talált ilyen lakósság ivadékai lettek volna, erre eddig egyetlen bizonyíték, egyetlen adat sincs. De a liberek szolgai vagy félszabad lekötöttsége mellett nevezetes bizonyíték volna Szent László III. 2. törvénycikkelye, ha igaz volna az, a mire Hóman támaszkodik s a mit a XV. századi, általában nagyon jó szövegű Turóczi-codex tartalmaz, hogy t. i. be kell mutatni a királynak és vissza kell adni régi tulajdonosuknak a szolgákkal és szabados várörökkel (civisekkel) együtt a libereket is, a kik az elmúlt huszonöt év alatt bármely birtokoshoz csatlakoztak.¹

A Corpus Juris Hungarici szövege Szent László III. 2. t.-c.-ben így szól: „apud quemcunque *aliqui civium vel illorum, qui dicuntur ewrek, vel servi* detinentur . . . regi presententur.”

Itt a Turóczi-codex az *ewrek* = örök helyett *liberi* nevet mond, a XVI. századi Ilosvai-codex pedig *ewnek* nevet. Hóman a *liberi* olvasást fogadta el s reám is hivatkozik. Igaza van abban, hogy a Turóczi-codexet szövegbeli eltéréseiben legnagyobbbrészt és általában jobbnak tartom az Ilosvai-codexnél és a Corpus Jurisnál, de arra is fölhevitem a figyelmet, hogy olykor a Turóczi-codex olvasása a hibás, nevezetesen hibás épen az *ewrek*-nek megfelelő helyeken, a hol turci- és turi-ra torzítja az eredeti jó magyar nevet.²

Miután a Turóczi-codex szövegeltérése és Hóman elmélete révén a *civis* és *liber* nevek szoros kapcsolatba kerültek egymással s miután a *civis* név jelentése a XI. században még mindig félreértésekre ad alkalmat: szükségesnek látszik, hogy az idevonatkozó adatokat mind egymás mellé állítsuk s a *civis*re nézve a helyzetet tisztázzuk.

Szent István korában a királyi javak közt a miles-ek és szolgák elidegeníthetlenség,³ vagyis a király akarata nélkül más birtokoshoz nem állhatnak be, a birtokosok nem fogad-

¹ U. o. 176. l. jegyz.

² Erdélyi: Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben. 9. l.

³ Sz. István II. 6. t.-c.

hatják be őket. A király várispánjai rendelkeznek a milesekkel, mint fegyveresekkel s esetleg e karhatalommal vissza is élnek, kiküldik őket más házának megtámadására, vagy megakadályozzák, megghiusítják velők az elveszett, ellopott jószágok nyomozását.¹ Magánuraknak is vannak mileseik és szolgálí, a kiket másnak nem szabad elcsábitania, befogadnia. Megszökött szolgálját és milesét mindenki jogosan keresheti, nyomozhatja s visszakövetelheti, ebben őt vagy küldöttjét megakadályozni nem szabad.²

Általában elmondhatjuk, hogy a miles akkor fegyveres szolga, földhöz van kötve. s a mennyiben szolgálása szűkebb körű, csak a fegyveres szolgálatra szorítkozik, némi szabadsága van, de szabadon el nem távozhatik, annyiban szabados.

A miles név tágabbkörű, mert így hívják a királyi várispánok és a magánurak, a seniorok vitézeit is. Az egész vitéz osztályban azokat, kik a királyi várakat vagyis civitasokat őrzik, civiseknek, magyarul várőröknek, németesen burgereknek (burgar, purgar, porgár, polgár) nevezték.³ Szent István törvényei rendesen milesekről beszélnek s csupán egyszer nevezik a várispán vitézeit civiseknek, kik a büntetésül lefoglalt ökröket megehetik. (II. 7.) A civis név Szent László III. törvényében már rendessé lesz 1085 táján s ugyanakkor a miles egy jelentésű a nemes lovaggal.

A civist vagy civilist és szolgálát Szent László és Kálmán törvényei szerint sem szabad elidegeníteni, ily szökevényeket nem szabad befogadni, mindenütt jogosan lehet keresni, visszakövetelni. A civiseket vagy civileseket és szolgálakat nem szabad uruk tudta s beleegyezése nélkül

¹ U. o. 33. Sz. László II. 5. t.-c.

² Sz. István II. 21, 23.

³ Külföldön újonnan épülő monostoroknak új kő-civitasuk vagyis új kőkerítésük, védőfaluk van. Ez a védőkerítés a civitas a vár. Comes civitatis = várispán, civitatis mega = vármegye (Kálmán I. 28, 37. a Turóci-codexben). V. ö. Erdélyi: Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben. 69—72. l. Magyar Nyelv. 1908. Karácsonyi és Tagányi fejtegetései a Polgár név eredetéről.

a diáki tudományra tanítani s a diáki rendbe, egyházi rendbe fölvenni, s így fölszabadítani uruk hatalma alól. A civisek földjére telepedett vendég vagyona feléért vagyis a civis föld bérének feléért teljesítheti a civisek katonai szolgálatát. Ha a király átengedett civist várispánnak vagy miniszternek (= százados, tizedes), akkor is a civis csak katonai szolgálatra köteles, és ha más szolgálatra akarnák alkalmazni, visszatérhet azon néphez, azon civisek közé, ahonnan őt a király áthelyezte. Törvényszegő módjára bűnhődik, a ki királyi engedély nélkül tart magánál civist.¹

Ezen milesekre és civisekre vonatkozó adatok közé ékelődnek be azok az adatok, a melyek a magyar „örök” nevet is fönn tartották számunkra. Három ily adatunk van.

Az első adat szerint öröknek nevezik a határszéleken őrködő vitézeket (*custodes confiniorum, qui vulgo ewri vocantur*), a kiket rabszolgául adnak el, ha ispánjuk engedélye nélkül áteresztenek lovakat, ökröket a határon eladásra, s ha ezen törvényszegésök büntetését — ötvenöt pénzát vagy tinót — nem bírják megfizetni.² Ezek a határörök is egy-egy határszéli várat őriznek.

De az ország belsejében levő várak vitézeit is öröknek nevezik, mert Szent László III. 1. törvénycikkelye szerint a király követe járja be az összes várakat (*omnes civitates*) és gyűjtse össze azoknak száznagyait és tiznagyait, a kiket közönségesen öröknek neveznek (*qui vulgo ewrii*.)

A harmadik adat úgy szól, hogy a király követe hirdesse ki nemeseknek, nem-nemeseknek, püspököknek, apátnoknak, ispánoknak, aztán a kisebb embereknek, hogy ha bárkinél tartózkodik valaki a civisek vagyis azok közül, a kiket öröknek mondanak (*ewrek*), vagy bárkinél tartózkodnak szolgák András király és Béla herceg ideje s Harka bíró összefirása óta, akkor ezeket Nagyboldogasszonykor mutassák be a királynak . . . Jöjjenek oda azok is mind, kiket öhögöknek

¹ Szent István II. 21, 23. Szent László III. 21, 29. I. esztergomi zsinat 65. Kálmán I. 35, 38, 39. t.-c.

² Szent László II. 17. III. 15.

(hibásan ~~wæg~~) mondanak, s bárkihez csatlakoztak, mutassák be őket a királynak Nagyboldogasszonykor Szent István király napjáig. (Sz. László III. 2, 20. t.-c.)

I. András király és Béla herceg 1060-ban polgárháborút indítanak egymás ellen s ettől kezdve gyakran tör ki a pártoskodás a király és rokonai s híveik között, miközben elszaporodnak a tolvajok és sűrűn megszökösnek a szolgák, szabadosok uraiktól más birtokosokhoz. E miatt 1085 táján szükségesnek mutatkozik a szökevények nyomozása és visszakövetelése körülbelül huszonöt évre visszamenőleg, azon időtől fogva, a mikor a földhöz kötött osztályokat a Harka nevű bíró összeírta.

Itt nem lehet szó szabadok visszaköveteléséről, kik nem voltak földhöz kötve, hanem szabadon távozhattak onnan, a hova szabadon letelepedtek. Szabadságra hasonlók a vendégekhez, kiknek költözését Szent István törvénye nem tiltotta, hanem csupán az illendőség és háládatosság azon elvét hangoztatta, hogy ha valaki a vendéget jóakarattal befogadta és becsületesen megadta neki az ellátást, akkor a vendég ne hagyja el táplálóját, míg megélhetése a megállapodás szerint megvan.¹ Szent László törvénye meg magukról a szabadokról mondja, hogy a szabadokat, akármely püspökhöz vagy ispánhoz csatlakoztak, úgy tartsák, a mint nekik tetszik, de a szabadság megóvásával.² A liber csak egy esetben van földhöz kötve: ha mint adós rabja lett hitelezőjének, míg adósságát le nem tudja fizetni ő vagy rokonsága.³

Az eltérő olvasású kérdéses szövegnek a formája is arra utal, hogy az „*aliqui civium vel illorum, qui dicuntur...*” kiegészítése ne közönséges latin szó legyen, a milyen a

¹ Szent István II. 22. *secundum propositum*.

² Sz. László I. 30. *liberi . . . sicut eis placuerit, ita habeantur, salva tamen libertate*.

³ Fulko vendég diák végrendeletében, 1146-ban oly szabad embert hagy Szent Márton monostorának, a ki neki hat pénzével tartozik (kb. hat ökör árával). Pannonh. Rendtört. I. 599. l.

„liberi” szó, hanem valamely körülírni való idegen szó, magyarországi oklevelekben rendszeren magyar névszó, a milyen az „ewrek”.

* * *

A végeredmény tehát az, hogy a szabad dénárok vagy füstpénz s a többi évi rendes gyűjtések, collecták, akár természetben szedték, akár pénzben, földesuri jövedelmek voltak, nem pedig királyi országos vagy állami egyenes adók. Csak a rendkívüli collecták, a hadisegély és a kamarahaszon, fejlődtek később rendes állami egyenes adókká.

A szabadok dénárait vagy füstpénzt fizető szabadok nem félszabad szolgáladvadékok, hanem szabad bérlők és fegyveresek. A szabadok dénárainak nevezett füstpénz sohasem volt türelmi illeték vagy hadmentességi adó, hanem földbér, a melynek felét katonai szolgálattal vagy fuvarozással és munkával le is lehetett szolgálni. Nem a hadkötelezettséget lehetett megváltani pénzzel, hanem a pénzt lehetett megtakarítani személyes katonai vagy más szolgálattal. A „pro libertate” számított felényi földbért mindenképen le kellett fizetni, de nem a szolgáltatásból való föl-szabadulásért vagy a köztörvények óltalmáért, hanem az idegen földön termelt évi jövedelem szabad fölhasználásáért. Csak a földbértnek „pro opere” számított másik felét lehetett fölcserélni magával az „opus”-szal.

Qui bene distinguat, bene docet. A helyes megkülönböztetésre nagy szükség van, s az igazságnak és világosságnak nagy veszedelmei a szövegek kellő ismerete nélkül kikapott idézetek.

Javítás.

52. lap 11. sorában : *adózható*, helyesen *adóztató*.

64. „ 1. „ : *wzeg*, „ *wzbez*.

Tartalom.

Lap

Bevezetés. Két újabb érdekes adótörténeti dolgozat. A magyar adatok európai jelentősége. Ajánlatos az óvatosság. Korábbi íróink is egyenes adót láttak a Kálmánkori dénárszedésben. Az országos adók rendszere Eckhartnál. A tized huszada nem adó, hanem illeték	3—5
1. Csöböradó. Mi a csöbör? Szabad birtokon nem adtak a királynak csöbröket. Szőlőbirtok csöbörjövedelemmel egy lovag hagyatékában. Szőlővásárlás csöbrökkel zalai szokás szerint. Csöbrök az aranybullában a várjövadelmek közt. Csöbrök királyi adományban. Magántelepítésű szőlőktől nem járnak csöbrök a királynak. A király szőlőt vásárol. A csöbörjövedelem aránya. A csöbrök elengedése, csöbrentése királyi területen	5—9
2. Sertésvám vagy tized. A királynak mások erdeiehez is volt joga? A király sertései nem legelhetnek servienseinek erdeiben. Szabad birtokosok szabad erdeikben sertéseikből nem adnak vámot vagy dézsmát. Sertésjövedelem adományozása királyi területen. A leleszi Andreanum hamissága s benne a sertéstized. Nádornak és várispánnaknak királyi erdőkből járt sertésvám vagy tized . . .	9—13
3. Ökőradó. Az aranybullában mint várjövedelem. A székelyek ökőradója tulajdonképen földesuri jövedelem, ünnepi ajándék. Apátság népei is adtak ökröt földesuruknak. Szabad birtokosoktól s népeiktől nem járt ökőradó a királynak	13—14
4. Szabad dénárok vagy füstpénz. Birtokadományozáskor a király fönnttarthatta magának továbbra is a készpénzjövadelmet. Két birtok szabad dénárainak eladományozása hatvan márka erejéig. Egyéb gyanús, hamis adatok. A szép Totának ajándékozott szabad dénárok szintén gyanús körülmények közt. Szabad dénárok adományozása királyi földön. Vendégek szabad dénárjai királyi földön a fiscust illették. Lakatlan föld adományozása, ahol aztán ispán, bíró nem szedhet szabad dénárokat. Dénárszedő eltiltása,	

szabad dénárok fizetése alól való fölmentés eladományozott kir. birtokon. Apátságnak adott besenyő földön a király az apátnak engedi át az új telepesek szabad dénárait. Diáki, egyházi rend és az egyházak, serviensek birtokai nem fizetnek szabad dénárokat a királynak. Várnepek közt lakó szabadok nincsenek száznagyok alatt, hanem fizetik a szabad dénárokat. Vár szőlőműveseit a király kiveszi a száznagy hatósága s a szabad dénárok, füstpénz fizetése alól. A király mint földesur adományozza és tartja fenn a szabad dénárokat. Szabad birtokosok területén a király részére szedett szabad dénároknak semmi nyoma. Nemes és nem-nemes szabadok dénárjai királyoktól nyert monostori birtokokon. Korai mentesség monostori birtokokon a várispán, pénzváltók és dénárszedők hatósága alól. A leleszieseknek állítólag püspök adományozta a népeiktől járó szabad dénárokat. A királytól nyert szabad dénárokat az apátság s nem a patronusa részére kell szedni. A szabados dénárók gyanús emlegetése borsmonostori oklevelekben. A heiligenkreuzi oklevél szabados dénárjai sem hitelesek. Szabad dénárok egy apátsági mezőváros állítólagos szabad királyi városi kiváltságlevelében

14—25

5. **Nehezékadó.** Rendesen szabad dénárokkal együtt fordul elő, mert velők rokon vagy azonos földesuri jövedelem a nehezék adó. Tisztán nehezékekben vagy fertőokban kifejezett földbérre nagyon sok adat van a XIII. században .

25—26

6. **Ünnepi dénárok.** Tulajdonképpen ünnepi ajándékok a földesuri jövedelmek közt. Ily ünnepek: karácsony, husvét s a földesur védőszentjének ünnepe. Dénár vagy vám néven ritkaság

26—27

7. **Egyéb adók.** A vámok nem adók. A nyestadó földesuri készpénzjövedelem helyett szokásos a Dráván innen is a XVI. század végéig. Igazi első egyenes állami adó Magyarországon a rendkívüli collecta. Ennek egyik neve, a kamarai haszon, I. Károly idejében lesz rendes egyenes adóvá. Másik neve, a hadi segély, a török korszak végéig rendkívüli adó maradt

27—28

8. **Visszapillantás az adótörténeti adatokra.** A csöbrökre, sertéstizedre vonatkozó adatok tartalmasabbak. A szabad dénárók- és nehezékekről szóló oklevelek egyharmada hamis, a többi is szintelen, üres, rendkívüli adókkal vegyes. Szabad dénárokat csak királyi földön s királyi adománybirtokokon emlegetnek. Mi ennek az oka? Legfontosabb adatok a szabad dénárokról

28—30

9. Kálmán törvénye a dénárszedésről. Igaz-e, hogy a füst-pénz a szabadok hadkötelezettségének váltása vagy fejadója, s hogy az egyházi és nemesi jószágokon is fizették? A szegényebb szabad magyarok és idegen vendégek mint szabad bérlők, kik készpénzben fizetik a földbért. Tömegesebb jelentkezések Kálmán király idejében s bérletlők rendezése. Az urbéres viszony négy foka: a házatlan és házas szolga, a szabados és a szabad bérlő vagy hűbéres viszonya földesurához. A Kálmánkori szabad telepesek három csoportja. A nyolc dénárnyi földbér két felének külön jogcime: pro opere és pro libertate. Mit jelentenek ezek? A földbérnek csak a „pro opere” járó felét pótolják opus-szal, személyes szolgálattal, míg a másik felét négy dénárral róják le. Vendég telepes a várőrök földjén. A hetes várőrök felelősek a tőlük befogadott szabadok földbéreért. Mások földjén is vannak vendégek és szabadok. Hadi szolgálattal vagy földmunkával pótolhatják a földbér felét. A castellanusok az egész bért megfizetik. A szabad telepesek nagy száma az ispánok falvaiban. A dénárszedés módja és elszámolása. A régi telepesek, colonusok kiszorítása. A hetes várőrök csak kis részét tették a szabadosoknak, a kikről Kálmán dénártörvénye nem szól . . . 30—37
10. Mely néposztályba olvadtak be a dénárfizető szabadok? Az Árpádkori társadalom világi osztályainak egész rendszere. A szabadok csoportjának legalsó osztályát teszik a közönséges, szegény szabadok. A mások földjén élő szabadok három neme: a tisztí jobbágyok, a fegyveres serviensek, s a bérlők. E bérlők a későbbi jobbágyokba olvadtak be, a serviensek és szabad jobbágyok pedig a nemességbe. A serviensek és familiarisok. Az aranybulla serviensei nem azonosak a nemesekkel. Ezt bizonyítja az 1231. évi aranybulla bevezetése. A serviensek a nemesek támogatásával megnyerik a nemesek jogait s 1267-ben egy osztályba olvadnak, fölveszik a nemes nevet. E törekvés teszi érthetővé az aranybullát; a fejérvári udvari ünnepségen való megjelenés, meg a királyi területére való átköltözés szabadságát; azt, hogy a királyi serviensek nem tartoznak királyukat külföldi hadjáratra követni, hogy nem tartoznak fizetni collectát és szabad dénárokat . . . 37—44
11. Eckhart adóelméletének alaptévedései. A királyi serviensek és a nemesek azonosítása. A királyok szabad rendelkezése a nemesek birtokain. Erre vonatkozólag Szent István, Kálmán és II. András törvényei. A nemesek birtokukért hadiszolgálattal vagy adóval tartoznak. A hadi-

szolgálat minden szabadság erkölcsi alapja. A király földesuri joga az egyházra is kiterjedt, mert huszadot szedett a tizedekből. A király ura a mások földjeinek is, az elődeiktől adottaknak még inkább. Erre vall az elődök adományainak megerősítése. A kinek joga van megerősíteni, joga van el is venni. III. István lemondása az egyházi birtokkal való korlátlan rendelkezésről mutatja, hogy ehhez joga volt. Kálmán korlátlanul rendelkezett a személyi adózással is. Eckhart és forrása perverz jogi felfogást és szavakkal űzött játékot tulajdonítanak Árpádházi királyainknak.

44—51

12. **Hóman átveszi és megtoldja Eckhart tévedéseit.** A Kálmánkori dénárszedést állami egyenes adónak tekinti s a rávonatkozó törvényt európai jelentőségűnek tartja. Az első állami adóban hadmentességi adót lát. E gondolat megvan Eckhartnál, Hóman csak nevet ad neki. Eredetét a honfoglalóktól meghódított és utóbb törvényótalma alá helyezett félszabad szolganépek türelmi illetékében találja meg. A nemes birtokosok hadkötelezettségében látja a földesuri adóztató hatalom alapját. Az állami szükségletek kielégítésére rendelt pénzügyi szolgáltatások és a katonai, közigazgatási szolgálat különböző társadalmi osztályokra nehezedő, de lényegükben azonos terhek? A kezdetleges földesuri adók közszolgáltatások jellegével bírnak?

51—54

13. **Igaz-e, hogy a szabadok dénárjait félszabad szolganépek fizették?** A „szabadosok” dénárjai. Dénárszedés „pro libertate”. A szabad magyar mind nemes, a nem-nemes tehát hódolt félszabad idegen. Mik a szabadok Szent István és Szent László törvényeiben? E törvények megfeleltek a szabad magyarok vérdíjáról és lopásáról? Szent István eltiltja a szabadnak szolgává tételét és szolganóval való viszonyát. Ezt nem a magyar, hanem az idegen szabadokra értette? Szent László törvénye oly szabadról szól, a ki a főembernek is rokona lehet. A nobilis, nemes név igazi jelentése. Szabadok a gazdagabbak, ispánok, urak, püspökök, apátok, nemesek szolgálatában és földjein. Szabadok említése birtokelidegenítéskor.

54—60

14. **Igaz-e, hogy a szabad a civissel együtt földhöz volt kötve?** Hogyan szól Szent László III. 2. törvénycikkelyében a civisekre vonatkozó szöveg. Örök-e, vagy szabadok? A Turóczi-codex az örök magyar nevét mindig eltörzítja. Mit tudunk a civisekről a XI. századi törvényekből? Mely törvényekben maradt fenn az „örök” ősi magyar neve. A

szökött civisek vagy örök visszakövetelhetők, de a szabadosok nem. A kérdéses szövegben a civis szó után magyar névnek kellett következnie, tehát az „ewrek” olvasás a helyes, nem a „liberi”. A szabadnak félszabad idegen voltát ez az adat sem bizonyítja. 60—65

Befejezés. A megállapítások rövid összegezése. Tanulság. 65

*Magyar
Szabadosok
Bálint*

A „Kolozsvári Értekezések“

című sorozat eddig megjelent füzetei:

1. Balogh Albin: **A magyar pénz története az Árpádok korában.** 1912. 60 lap. Ára 1:50 K.
2. Harkó Gyula: **A pénz története Magyarországon 1526—1608.** 1912. 162 lap. Ára 3— K.
3. Dr. Erdélyi László: **Az első állami egyenes adó elmélete.** 1912. 65 l. Ára 1:50 K.

Kaphatók a kolozsvári egyetem magyar műve-
:: lődéstörténelmi szemináriumában. ::

